

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องศักยภาพและพลังในการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุหญิง ได้ใช้แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

1. ทฤษฎีชายเป็นใหญ่ (Patriarchy)
2. แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (Empowerment)
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเทศ ดังต่อไปนี้

3.1 การนิยามความหมายและทัศนคติต่อผู้สูงอายุและหญิงสูงอายุ

3.2 ความเป็นเพศสภาพ (Gender) วัย (Age) และภาวะกดดันในฐานะอื่นฐานะแม่ และเมียหรือการทำให้หญิงสูงอายุเป็นอื่น (The other)

3.3 กระบวนการ หรือ กลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดของผู้สูงอายุท่ามกลางความกดดันทางเพศ และความกดดันทางวัยที่เผชิญ

1. ทฤษฎีชายเป็นใหญ่ (Patriarchy)

ทฤษฎีชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) เป็นหนึ่งคำอธิบายหรือกรอบคิดทางทฤษฎีแนวสตรีนิยม ที่ให้ความสนใจเฉพาะเจาะจง (Particularity) ในความแตกต่างความหลากหลาย (Multiplicity) ของผู้หญิง รวมถึงการให้ความสำคัญกับสถานะความเป็นอื่นหรือคนนอกด้วย ทฤษฎีชายเป็นใหญ่ในมุมมองของสตรีนิยมตั้งอยู่บนฐานคติหรือสมมุติฐาน (Assumption) 3 ประการ ดังที่ กฤตยา อาชวนิจกุล (อ้างถึงใน ปฐมภรณ์ บุษปำรง, 2545, น. 2) ให้ความเห็นว่า (1) เป็นการศึกษาที่ตกลึกของระบบฐานคิดแบบชายเป็นใหญ่ (2) เน้นไปที่ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย (3) โครงสร้างทางสังคมเป็นตัวกำหนดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ผ่านสถาบันครอบครัว ระบบเครือญาติ สถาบันทางการเมือง การปกครองและสถาบันทางศาสนา แต่โครงสร้างแห่งความไม่เท่าเทียมของระบบชายเป็นใหญ่นี้เราสามารถที่แก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้นในส่วนนี้เราจะทำความเข้าใจและทบทวนถึงทฤษฎีชายเป็นใหญ่ว่า (1) แนวคิดพื้นฐานทางทฤษฎีของชายเป็นใหญ่ (2) ทฤษฎีชายเป็นใหญ่ มองความแตกต่างหลากหลายหรืออธิบายความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชายอย่างไรบ้าง และ (3) ทฤษฎีชาย

เป็นใหญ่สร้างมโนทัศน์ (concept) หรือคำอธิบายที่กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแห่งความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชายอย่างไร โดยจะกล่าวได้ดังต่อไปนี้

1.1 แนวคิดพื้นฐานทางทฤษฎีชายเป็นใหญ่ (Patriarchy)

ฐานคิดแบบชายเป็นใหญ่นั้นแทรกซึมอยู่ในทุกพื้นที่ทางสังคม แนวคิดในลักษณะนี้ที่ส่งผลให้เกิดความแตกต่างระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งความแตกต่างนี้ไม่ได้เป็นความแตกต่างทางธรรมชาติ หากแต่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เข้ามาควบคุมและจัดการให้ผู้หญิงต้องตกอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบและด้อยกว่าผู้ชายในทุกมิติทางสังคมดังคำอธิบายของ ซีมอน เดอ โบวัวร์ (Simone de Beauvoir, 1989; จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 25) ซึ่งอธิบายว่า “ผู้หญิงถูกทำให้เป็นอื่นโดยสังคม”

นอกจากนั้นในงานเรื่อง Feminism: A Reader (1992) Maggie Humm กล่าวว่าความคิดของนักสตรีนิยมที่มองความคิดของชายเป็นใหญ่ว่ามันเกิดจากความเข้าใจที่ว่าในทุกสังคมมีการแบ่งเพศตามปริมาณพลของวัฒนธรรม การเมือง และสภาพทางเศรษฐกิจ และผู้หญิงถูกให้คุณค่าต่ำกว่าผู้ชาย

ส่วนเอเดรียน ริช (Adrienne Rich) กล่าวถึงระบบชายเป็นใหญ่ ว่าเป็นระบบที่สืบทอดกันมาช้านาน พร้อมกับการเริ่มต้นของระบบสังคมเมือง และฝังรากลึกอยู่ในความเชื่อของเรา ด้วยความจริงแล้วระบบชายเป็นใหญ่นั้น เอเดรียน ริช (Adrienne Rich) ได้อธิบายไว้ว่า หมายถึงการที่ผู้หญิงถูกกดขี่โดยผู้ชาย การถือระบบชายเป็นใหญ่เป็นอำนาจของผู้ชายในทางครอบครัว สังคม อุดมการณ์ ระบบการเมือง ซึ่งผู้ชายใช้อำนาจการกดขี่โดยตรง หรือพิธีกรรม ประเพณี กฎหมาย ภาษา ขนบธรรมเนียม สำนวนโวหาร การศึกษา การแบ่งงานกันทำ ได้มีส่วนบังคับกำหนดบทบาทที่ผู้หญิงตกอยู่ภายใต้ผู้ชายและไม่ว่าฐานะทางเศรษฐกิจจะเป็นอย่างไร หรือการเลือกทางเพศจะเป็นอย่างไร ผู้หญิงอาศัยอยู่ภายใต้อำนาจบิดา หรือมีสิทธิอำนาจเพียงพอที่ระบบชายเป็นใหญ่จะอนุญาต หรือเท่าที่ผู้หญิงจะยอมทนให้กับการยอมรับของผู้ชาย (ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, 2546, น. 37)

ส่วน เคต มิลเล็ต (Kate Millet) อธิบายถึง ระบบชายเป็นใหญ่ว่า คือ อุดมการณ์ที่ผู้ชายใช้สำหรับควบคุมผู้หญิงให้ตกอยู่ภายใต้ความต้องการของผู้ชายทุก ๆ เส้นทางของอำนาจทางสังคมและตกอยู่ในกำมือของผู้ชายทั้งหมดอย่างสมบูรณ์ นั่นคือ ผู้ชายกำหนดความสัมพันธ์ทางเพศผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เป็นต้นว่า ศาสนา การศึกษา หรือในนิยายปรัมปราตามค่านิยมและความต้องการของตน (ปริยาภรณ์ คุณะเกษม, 2550, น. 40)

เคต มิลเล็ต ได้นำเสนอหนังสือเรื่อง *Sexual Politics* (1970) ใจความสำคัญว่า เพศเป็นปัจจัยกำหนดสถานภาพที่มีนัยทางการเมือง ซึ่งมักจะถูกมองข้ามไปเป็นความสัมพันธ์และการจัดระเบียบทางสังคมที่แสดงถึงโครงสร้างอำนาจ ซึ่งกลุ่มคนหนึ่งถูกควบคุมโดยกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่ง สถาบันทางการเมืองนี้ เคต มิลเล็ต เรียกว่า “ระบบชายเป็นใหญ่” (patriarchy) อีกทั้งยังขยายความ “การเมือง” ว่าหมายถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคู่ของความสัมพันธ์นั้น แม้แต่ความสัมพันธ์ที่เป็นเรื่องส่วนตัวที่สุด เช่น เรื่องเพศก็อยู่ในเกณฑ์ด้วย หากเมื่อใดที่ชายถือเอาอำนาจของตนเป็นใหญ่ในความสัมพันธ์ทางเพศ เมื่อนั้นก็เกิดเป็น “ปัญหาการเมืองขึ้นมาแล้ว” ยิ่งไปกว่านั้น เคต มิลเล็ต (Kate Millet) ชี้ให้เห็นว่า “การเมืองเรื่องเพศ” นั้นเป็นเรื่องที่สังคมสร้างขึ้น ไม่ใช่เป็นเรื่องทางชีวภาพหรือเป็นกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ โดยสังคมของเราเป็นสังคมที่ชายเป็นใหญ่เช่นเดียวกับอารยธรรมอื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ความจริงข้อนี้ประจักษ์ชัดในทันทีที่เราตระหนักว่า “หนทางแห่งอำนาจในสังคมล้วนอยู่ในกำมือของผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทหาร อุตสาหกรรม เทคโนโลยี มหาวิทยาลัย ตำแหน่งทางการเมือง การเงินและการคลัง รวมทั้งตลอดถึงการใช้อำนาจของตำรวจ” (ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, 2546, น. 38)

อาจกล่าวได้ว่า ระบบชายเป็นใหญ่นี้เป็นการครอบงำทางการเมืองที่สำคัญ และดำรงอยู่มาช้านานในทางประวัติศาสตร์ และปรากฏอยู่ในทุกชนชั้นวรรณะและในทุกมิติทางสังคม และการครอบงำดังกล่าวยังคงดำรงอยู่ในทุกระดับของความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชาย จนนำมาซึ่งการสำรวจพื้นที่ส่วนตัว ประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้หญิง เช่น เรื่องพื้นที่ภายในบ้าน งานบ้าน ความเป็นแม่ และเพศกรรม เพราะสิ่งเหล่านี้แท้จริงแล้วถูกกำหนดด้วยการเมือง ซึ่งจุดนี้เองที่ทำให้เกิดประเด็นการเคลื่อนไหวสตรีนิยมขึ้นมาว่า “แม้เรื่องส่วนตัวก็เป็นเรื่องการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Personal is Political)” (Jackson and Jones, 1988, p. 4, อ้างถึงใน จารุภา พานิชภักดิ์, 2549, น. 16)

ส่วน Shulamith Firestone เสนอแนวคิดระบบชายเป็นใหญ่ เป็นแนวคิดที่พยายามอธิบายความเหนือกว่าของเพศชาย คือ แนวคิดเรื่องครอบครัว “แบบชีวภาพ” เป็นแนวคิดในการแบ่งงานกันทำและเป็นที่มาของโครงสร้างทางอำนาจที่ไม่สมดุลกันระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง อันเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงถูกกดขี่ทางเพศ ดังนั้น ชีวิตของผู้หญิงนับตั้งแต่อดีตจึงมีสถานภาพเป็นไปในทางลบอยู่ตลอดเวลา ทั้งใน นวนิยาย ที่นำมาจัดในรูปแบบของละครโทรทัศน์ และ นิตยสาร ซึ่งนำเสนอภาพของผู้หญิงที่ต้องพึ่งพาสามีหรือต้องมีความอดทน ผู้หญิงตกเป็นสมบัติของผู้ชาย ดังนั้นผู้หญิงจึงถูกมองว่ามักเป็นฝ่ายที่แสดงนัยยะของความโง่ ความอ่อนแอ นิสัยจุกจิก การใช้อารมณ์ มากกว่าเหตุผล (กาญจนา แก้วเทพ, 2535, น. 67)

วารุณี ภูริสินธิธิ (2545, น. 55-132) อธิบายถึงระบบชายเป็นใหญ่ว่า ระบบนี้เป็นโครงสร้างของอำนาจที่มีอยู่อย่างกว้างขวางและคงทนที่สุดของความไม่เสมอภาค ซึ่งมีผู้สังเกตเห็นน้อยที่สุดแต่กลับมีความสำคัญอย่างมากที่สุด ซึ่ง วารุณี ภูริสินธิธิชี้ให้เห็นว่า ระบบชายเป็นใหญ่นั้นคือรูปแบบทางสังคมที่เกือบจะมีลักษณะเป็นสากลเพราะผู้ชายสามารถควบคุมแหล่งที่มาของกำลังพื้นฐานได้มากที่สุด และแทรกซึมไปยังแหล่งที่มาของอำนาจอื่น ๆ ได้แก่ เศรษฐกิจ อุดมการณ์ กฎหมาย และอารมณ์ความรู้สึกที่ระดมมาเพื่อสนับสนุนระบบชายเป็นใหญ่ และระบบชายเป็นใหญ่คือหัวใจที่สำคัญของการกดขี่ผู้หญิง อำนาจของพ่อคือระบบของครอบครัว บทบาทของผู้หญิงจึงถูกทำให้กลายเป็นสถาบัน เช่น บทบาทของแม่ที่ทำหน้าที่รับใช้ผู้ชาย สังคม อุดมการณ์ทางการเมืองโดยมีผู้ชายเป็นตัวกำหนดไม่ว่าจะเป็นการใช้กำลังผ่านพิธีกรรม ประเพณี กฎหมาย ภาษา ธรรมเนียม กิริยามารยาท การศึกษา และการแบ่งงานกันทำอย่างเป็นระบบ ผู้หญิงในทุกหนทุกแห่งถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้อำนาจ และอิทธิพลของผู้ชาย ดังนั้น เพื่อเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึงเหตุผลของความต่ำต้อยด้อยคุณค่าของผู้หญิงและทำให้ผู้หญิงซึมซับความรู้สึกนั้น ผู้หญิงจึงมักถูกนำเสนอเพียงวัตถุทางเพศผ่านเรือนร่างของผู้หญิงและเป็นแรงผลักดันกระตุ้นให้เกิดจุดมุ่งหมายเพื่ออารมณ์ทางเพศเป็นสำคัญ

ปรียาภรณ์ คุณะเกษม (2550, น. 40) ให้ความเห็นในงานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่เป็นตัวสะท้อนภาพวัตถุทางเพศซึ่งปรากฏในสื่อโฆษณา” โดยมองว่าแนวคิดระบบชายเป็นใหญ่ ทำให้ผู้หญิงถูกปลูกฝังความเชื่อว่าผู้ชายมีอำนาจที่เหนือกว่าผู้หญิงไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นจากโครงสร้างทางสังคมตามธรรมชาติของผู้ชายซึ่งมีความแข็งแรงกว่าผู้หญิงและโครงสร้างทางอำนาจของสังคมซึ่งเชื่อว่าระบบปิตาธิปไตยหรือระบบชายเป็นใหญ่นั้น เป็นระบบหรือแนวคิดที่คาดหวังและต้องการให้ผู้หญิงอ่อนแอ เชื่องช้า ควบคุมง่ายผู้หญิงจึงมักถูกกดขี่เอา รัดเอาเปรียบทางเพศมาโดยตลอด ดังนั้นในระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันนี้ จึงส่งผลทำให้ผู้ชายหรือสังคมชายเป็นใหญ่คาดหวังให้ผู้หญิง “เป็น” ในสิ่งที่ “ควรจะเป็น” เช่น แนวคิดที่ว่าภรรยาเป็นสมบัติของสามีและต้องทำหน้าที่ปรนนิบัติสามีและในขณะเดียวกันก็ต้องทำหน้าที่เป็นแม่บ้านเลี้ยงดูลูก ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามด้วย

กล่าวโดยสรุปแนวคิดพื้นฐานทางทฤษฎีชายเป็นใหญ่ นั้นมองความแตกต่างและการถูกกดขี่ของผู้หญิงโดยผู้ชายว่า (1) ระบบชายเป็นใหญ่คือ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันทางเพศ และเป็นความแตกต่างทางอำนาจระหว่างหญิงและชาย (2) ตลอดระยะเวลาและประวัติศาสตร์ของมนุษย์ผู้หญิงถูกประเมินและให้คุณค่าที่ต่ำกว่าผู้ชาย (3) ผู้หญิงถูกอธิบายจากสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ว่า เพศหญิง คือ ผู้ที่อ่อนแอ เชื่องช้า ควรที่จะถูกควบคุมหรือ

แม้กระทั่งควรจะเป็นในสิ่งที่ผู้ชายให้เป็น (3) แนวคิดเรื่องความไม่เท่าเทียมกันในข้อนี้ถูกอธิบายได้ด้วยระบบชายเป็นใหญ่ และถูกถ่ายทอดมาเรื่อย ๆ ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ระบบการศึกษา ระบบวัฒนธรรม พิธีกรรม ความเชื่อ ค่านิยม กฎหมาย เรื่องเล่า ศาสนา นิยายปรัมปราที่ผู้ชายเป็นผู้เล่าและควบคุม (4) เป็นผลมาจากข้อที่ (3) กล่าวคือ แนวคิดเรื่องความไม่เท่าเทียมกันนี้เองที่ทำให้ผู้หญิงตกอยู่ภายใต้อำนาจและการควบคุมของผู้ชายในทุกมิติ ทั้งมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรม และถูกตอกย้ำซ้ำ ๆ ผ่านกระบวนการแบ่งงานกันทำ ที่ผู้หญิงจะต้องทำงานบ้าน เลี้ยงดูบุตรธิดา และทำงานอื่น ๆ ที่ดูด้อยค่าอันเป็นงานที่ผู้ชายไม่ทำ ซึ่งเป็นการกดขี่ทางเพศรูปแบบหนึ่ง และ (5) ระบบชายเป็นใหญ่นี้ยังคงอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมและแทรกซึมอยู่ในทุกมิติ แต่ก็สามารถที่จะแก้ไขและเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง แห่งความไม่เท่าเทียมนี้ได้

1.2 มุมมองความแตกต่างหลากหลายและการอธิบายความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย ภายใต้กรอบทฤษฎีชายเป็นใหญ่

ในส่วนนี้เป็นการอธิบายและนำเสนอถึงมุมมองในเรื่องของความแตกต่างหลากหลาย และมุมมองต่อการอธิบายความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชาย ในเบื้องต้น มากาเรต มีด (Margaret Mead) ได้อธิบายความแตกต่างทางเพศว่า แท้ที่จริงนั้นไม่ได้เกิด “ลักษณะทางเพศ” และไม่ได้ถูกกำหนดทางชีวภาพ หากแต่เกิดจากความแตกต่างทางวัฒนธรรมของสังคมที่มีโครงสร้างแตกต่างกัน ทำให้บทบาทและลักษณะของความเป็นหญิงชายและหญิงแตกต่างกัน ดังเช่นปัจจุบันที่เราเห็นกันอยู่ และหากว่ามีการใช้ข้ออ้างเหล่านี้มาเพื่อการเอาเปรียบผู้หญิงถือว่าเป็นปัญหาทางการเมือง ในเรื่องของการแสวงหาผลประโยชน์ (กาญจนา แก้วเทพ, 2535, น. 68) ซึ่งก็มีลักษณะที่สอดคล้องกันกับความเห็นของ เคต มิลเล็ต (Kate Millet) ที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อแรก

ในขณะที่ ซีโมน เดอร์ โบว์วอร์ (2534, น. 194-195) ผู้ซึ่งเป็นอีกคนหนึ่งที่ยอมรับว่าความแตกต่างระหว่างทางด้านธรรมชาติของหญิงและชาย โดยเธอได้โต้แย้งแนวคิดของ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักคิดในระบบชายเป็นใหญ่ ที่อธิบายความเป็นรองของผู้หญิงว่าเกิดจากลักษณะทางชีวภาพหรือร่างกายที่เป็นตัวกำหนด (จุฑามณี สมบุญธัญสิทธิ์, 2547, น. 31) ซึ่ง ซีโมน เดอร์ โบว์วอร์ นั้นปฏิเสธและโต้แย้งอย่างแข็งขันโดยมอง ธรรมชาติของความเป็นหญิงและความเป็นชาย ว่า “มันเป็นจริงอย่างนั้นหรือที่สิ่งเหล่านี้ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด” หนังสือที่ชื่อว่า “เพศที่สอง” ของ ซีโมน เดอร์ โบว์วอร์ นั้นชี้ให้เห็นว่า คนเหล่านั้นไม่ได้เกิดเป็นหญิงหากแต่ถูกหล่อหลอมจากโครงสร้างของสังคมให้เป็นหญิง ตั้งแต่การอบรมเลี้ยงดู การให้นม การแต่งกาย การพูดคุย

การปฏิบัติต่อเด็ก ดังนั้นนอกจากโครงสร้างทางสังคมแล้วการเลี้ยงดูยังมีบทบาทสำคัญที่สร้างภาพแห่งความเป็นหญิงและชายอย่างชัดเจน นอกจากนั้น ซีโมน เดอร์ โบว์วี่ ยังมองความแตกต่างอันลึกลับระหว่างหญิงและชายว่า “มันเป็นสิ่งที่ยืนนอกเหนือสรีระ และเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบจึงไม่ใช่สิ่งอื่น นอกเหนือจากอิทธิพลของระบบวัฒนธรรม (culture system) ความเป็นจริงในข้อนี้ คือรากฐานในการทำความเข้าใจเบื้องต้นและทำให้เราตระหนักในเรื่องของความเสมอภาคระหว่างหญิงและชาย” ส่วน ไอริส ยัง (Iris Young) อธิบายว่า ผู้หญิงที่ดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมที่มีอคติทางเพศจะเสียเปรียบทางกายภาพ ทั้งนี้เนื่องจากค่านิยมของวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ได้กำหนดลักษณะทางกายภาพของผู้หญิงทำให้กายภาพของผู้หญิงถูกปิดกั้น ถูกจำกัด ถูกกำหนดตำแหน่งที่และถูกทำให้เป็นวัตถุ (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 32)

ส่วน อลิสัน แจกเกอร์ (Alison Jagger) ที่อธิบายความแตกต่างและความแปลกแยกของผู้หญิงว่า ร่างกายของผู้หญิงถูกทำให้เป็นวัตถุ มีความแปลกแยกจากร่างกายของตน เพราะผู้หญิงต้องควบคุมน้ำหนัก ทำตัวให้ตัวเองดูดี และแข่งขันกันแต่งตัวเพื่อ “การจ้องมองของผู้ชาย” และเพื่อให้ผู้ชายยอมรับ และตัวของผู้หญิงเองก็แทบไม่ได้เป็นผู้ตัดสินใจเลยว่าร่างกายจะถูกใช้เมื่อไหร่ ที่ไหน อย่างไร โดยใคร ซึ่ง อลิสัน แจกเกอร์ เรียกว่า “ผู้หญิงถูกทำให้เป็นรอง” เนื่องจากเธอไม่สามารถควบคุมร่างกายของตนเองได้อย่างแท้จริง โดยยกตัวอย่างว่า นางงามถูกควบคุมร่างกายให้ประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของกองประกวดอย่างเคร่งครัดหรือผู้หญิงที่เข้าสู่วัยสูงอายุถูกควบคุมร่างกายให้รักษารูปร่าง ความสวยและความอ่อนเยาว์ตามความต้องการของสามีในระบบชายเป็นใหญ่ และระบบทุนนิยม (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 32)

อีกแง่มุมหนึ่ง ในความเห็นของ ชูลาสมิธ ไฟล์สโตน (Shulamith Firestone) ได้เสนอแนวคิดของตนเองไว้ในหนังสือ The dialectic of sex โดยเสนอแนวคิดเรื่อง Bio Family เพื่อทำการอธิบายลักษณะของความเป็นคนให้กำเนิดทารก จึงมีหน้าที่เลี้ยงดูทารกด้วย ดังนั้นความเชื่อที่ว่า สถานที่ของผู้หญิงก็คือที่บ้านและรับผิดชอบงานทุกอย่างภายในบ้าน ส่วนผู้ชายก็รับผิดชอบงานทุกอย่างที่อยู่นอกบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การเมือง หรือสงครามก็ตาม จากโครงสร้างของครอบครัวดังกล่าวนี้ ได้สร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่สมดุลขึ้นมา ซึ่ง ชูลาสมิธ ไฟล์สโตน ได้นำแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง Power Psychology มาอธิบายเพิ่มเติมโดยมองว่าโครงสร้างของครอบครัวดังกล่าวข้างต้นได้ก่อให้เกิดสภาวะทางจิตแบบครอบงำในลักษณะ “การขึ้นต่อ” กล่าวคือเด็กต้องขึ้นต่อผู้ใหญ่และ หญิงต้องขึ้นต่อผู้ชาย (ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, 2546, น. 39)

และความเห็นของ ชูลาสมิธ ไฟล์สโตน สอดคล้องกับนักวิชาการไทยแนวสตรีนิยมอย่าง กาญจนา แก้วเทพ (2535, น. 18) ที่กล่าวถึงการแบ่งงานทำตามเพศนำมาซึ่งความเสียเปรียบและการพึ่งพิงของผู้หญิงโดยกาญจนา แก้วเทพ มองว่า ด้วยสรีระที่แตกต่างนำไปสู่การแบ่งงานกันทำ

ระหว่างเพศที่ไม่เป็นธรรม โดยผู้หญิงถูกกำหนดให้รับผิดชอบงานบ้าน เลี้ยงดูบุตรธิดา ส่วนผู้ชายทำงานนอกรับหาเลี้ยงครอบครัวแต่ในอดีตนั้นการแบ่งงานกันทำยังไม่ปรากฏชัดเจนดังเช่นปัจจุบัน เพราะสังคมไทยแต่เดิมนั้นเป็นสังคมเกษตรกรรมสามีและภรรยาต่างก็มีส่วนร่วมในการผลิตเพื่อความอยู่รอดอย่างเท่าเทียม เป็นเสมือนหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจที่ภรรยาไม่ได้หวังพึ่งพาทางเศรษฐกิจจากสามี แต่เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามางานบ้านได้ถูกแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดผู้ชายถูกกำหนดให้เป็นแรงงานหลักส่วนผู้หญิงถูกผลักให้ไปอยู่ชายขอบในทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะงานของผู้หญิงถูกมองว่าเป็นงานที่ไม่มีคุณค่า เพราะเป็นงานที่ไม่ได้รับค่าตอบแทนและไม่ได้รับการยกย่องจากสังคมรวมถึงไม่ได้รับสวัสดิการใด ๆ เชกเช่นแรงงานทั่วไป

ซึ่งแนวคิดของ กาญจนา แก้วเทพ ดังกล่าวนี้นำให้เราเห็นว่าระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และความแตกต่างทางสรีระเป็นเงื่อนไขที่นำมาสู่การแบ่งงานกันทำและเป็นตัวผลักให้ผู้หญิงต้องอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ที่ต่ำกว่าผู้ชาย และแนวคิดนักสตรีนิยมที่ให้ความสำคัญและมุ่งอธิบายความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชายโดยการให้ความสำคัญกับการทำงานของผู้หญิงนั้น ซึ่งนำมาสู่การวิเคราะห์ถึงการแบ่งแยกงานกันทำตามเพศซึ่งเป็นบ่อเกิดของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชาย อันทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ ด้อยโอกาส ต้องพึ่งพิงผู้ชาย ซึ่งก็คือแนวคิดของสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ (Marxist Feminism) ที่สนใจวิเคราะห์เกี่ยวกับการทำงานของผู้หญิงเป็นหลัก โดยมองว่า ความเป็นรองของผู้หญิงมาจากระบบเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม อันทำให้ผู้หญิงต้องถูกเอาเปรียบทั้งจากการทำงานในครอบครัว การทำงานนอกรับหาเลี้ยงครอบครัว เพราะงานที่ผู้หญิงทำถูกมองว่าเป็นงานที่ไม่ได้สร้างผลผลิต (nonproductive work) ไม่มีค่าจ้างไม่ถูกให้ความสำคัญ และทำให้ผู้หญิงต้องพึ่งพิงผู้ชายตลอดไปรวมถึงมีบทบาทที่ต้องบริการและบทบาทที่เป็นรอง

ความเห็นของสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ (Marxist Feminism) สอดคล้องกับความเห็นของเฟรดเดอริก เองเกลส์ (Frederick Engels) ที่กล่าวถึงความจำเป็นรองของผู้หญิงว่าเกิดขึ้นมาจากทรัพย์สินส่วนบุคคลที่ผู้ชายเป็นฝ่ายครอบครองและมีความต้องการที่จะสืบทอดทรัพย์สินที่ตนครอบครองอยู่ และผู้ชายก็สร้างระบบครัวเดียวเมียเดียวเพื่อให้แน่ใจว่าเด็กที่เกิดจากหญิงที่ตนหลับนอนอยู่นั้นเป็นลูกของตนจริง ๆ เฟรดเดอริก เองเกลส์ ชี้ให้เห็นว่า ระบบดังกล่าวนี้ถูกสร้างขึ้นมาใช้สำหรับผู้หญิงเพียงฝ่ายเดียว ในขณะที่ผู้ชายสามารถที่จะมีหลายแม่หรือมีเมียหลายคนอยู่ได้ และการแต่งงานของผู้หญิงก็ทำให้สถานะของผู้หญิงดูเลวร้ายมากยิ่งขึ้น เฟรดเดอริก เองเกลส์เปรียบเทียบว่า “ภรรยาในระบบครัวเดียวเมียเดียวไม่ต่างจากโสเภณีมากนัก หากแต่เพียงเพราะภรรยาไม่ได้รับเงินเป็นรายชั่วโมงเหมือนกับเป็นสินค้า แต่เธอขายตัวเป็นทาสครั้งเดียวตลอดไป” (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 76)

เช่นเดียวกันกับ จอห์น สจ๊วต มิล (John Stuart Mill) ที่มองว่าการแต่งงานของผู้หญิงไม่ต่างไปจากความสัมพันธ์ของนายกับบ่าวที่ทำให้สถานะของผู้หญิงตกต่ำลง และ เบ็ตตี ฟรีดริค (Betty Frieden) ที่มองประเด็นการแต่งงานของผู้หญิงชนชั้นกลางว่า “การที่เรียกร้องให้ผู้หญิงเลิกทำงานและกลับมาเป็นแม่บ้านนั้นเปรียบเสมือนความเจ็บป่วย เพราะการเป็นแม่บ้านทำให้ผู้หญิงต้องพึ่งพาอาศัยเศรษฐกิจของผู้ชายไม่สามารถพัฒนาความเป็นตัวของตัวเอง ไม่เห็นคุณค่าของตนเองและขาดความเคารพในตนเอง” ซึ่งความเห็นของ เบ็ตตี ฟรีดริค นั้นปรากฏในงานเขียนที่ชื่อว่า “Feminine Mystique” (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 33)

จะเห็นว่ามุมมองความแตกต่างหลากหลายและการอธิบายความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงกับชายภายใต้กรอบทฤษฎีชายเป็นใหญ่จากนักคิดสตรีนิยมสำนักคิดต่าง ๆ อาจกล่าวโดยสรุปว่าความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงและผู้ชายในสังคมชายเป็นใหญ่ สามารถสรุปได้เป็น 2 แนวดังต่อไปนี้ คือ แนวที่ (1) เป็นการอธิบายความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมกัน ไม่ได้มีผลมาจากความแตกต่างทางสรีระหรือทางกายภาพ แต่มีผลมาจากโครงสร้างทางสังคมและระบบวัฒนธรรม (Culture system) ค่านิยม ความเชื่อ การเลี้ยงดู ที่เป็นต่อหล่อหลอมและปลูกฝังให้ระบบชายเป็นใหญ่นั้นแผ่กระจายอยู่ในทุกมิติทางสังคม ซึ่งความเห็นดังกล่าวนี้สะท้อนออกมาจากนักคิดอย่าง เคต มิลเล็ต, มากาเร็ต มิด, ซีโมน เดอร์ โบว์วอร์, ไอร์ิส ยัง และ อลิสัน แจกเกอร์ ส่วนแนวที่ (2) อธิบายว่าความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมกันทางเพศในสังคมที่ชายเป็นใหญ่นั้นเกิดมาจากความแตกต่างทางสรีระ และปัจจัยทางเศรษฐกิจทุนนิยมที่ก่อให้เกิดกระบวนการแบ่งงานกันทำอันเป็นผลให้ผู้หญิงถูกผลักให้อยู่ชายขอบของระบบเศรษฐกิจและต้องพึ่งพาหรือพึ่งพิงผู้ชายในการดำรงชีวิต อันส่งผลให้ถูกประเมินค่าจากผู้ชายให้ทำงานที่ด้อยค่าและไม่มีคุณค่า ไม่ได้รับค่าตอบแทนและไม่ได้รับการยกย่องจากสังคมรวมถึงไม่ได้รับสวัสดิการใด ๆ เป็นผลไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมและความแตกต่างทางเพศ ซึ่งนักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ ซูลาสมิธ ฟิลล์สโตน, จอห์น สจ๊วต มิล, เบ็ตตี ฟรีดริค, กาญจนา แก้วเทพ และนักสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์

1.3 แนวคิดในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแห่งความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชายภายใต้กรอบทฤษฎีชายเป็นใหญ่

ในส่วนนี้เป็นการอธิบายถึงแนวคิด และมุมมองของนักสตรีนิยมที่กล่าวถึงประเด็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแห่งความไม่เท่าเทียมกันทางเพศในสังคมที่ชายเป็นใหญ่ ซึ่งได้นำเสนอไปบ้างในเบื้องต้น

ไมเท อาลบิสทวร์ และ ดาเนียล อาร์โมกาเท (กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, 2538, น. 61) ได้กล่าวถึงแนวคิดความเสมอภาคของผู้หญิงและผู้ชายว่า ความพยายามที่จะทำให้เกิดความเสมอภาคระหว่างหญิงชายนั้นไม่ใช่ความพยายามที่จะทำให้บทบาทหรือความดีเด่นทางเพศชายลดน้อยลง แต่เป็นความพยายามที่จะส่งเสริมทำให้เกิดความเข้าใจที่ระหว่างชายและหญิง เพื่อให้คุณค่าในความเป็นมนุษย์ และไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือหญิงต่างก็มีภาระหน้าที่ที่สำคัญเท่าเทียมกันต่อครอบครัวและสังคม เพราะผู้หญิงไม่ได้มีค่าน้อยกว่าผู้ชาย

ในขณะที่การศึกษาของ วันทนีย์ วาสิกะสิน และ สุณีเย์ เหมะประสิทธิ์ (2545, น. 40) ได้อธิบายถึงเรื่องค่านิยมและทัศนคติของสังคมไทยต่อสตรีที่มีผลกระทบต่อสถาบันครอบครัวและสังคม โดยมีใจความสำคัญของผลการศึกษาค้างนี้ว่า “สังคมไทยยังเป็นสังคมที่มีค่านิยมความไม่เสมอภาคและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชาย โดยเป็นค่านิยมเชิงซ้อน (double standard) อยู่ในปัจจุบัน สำหรับค่านิยมบางประเด็นมีแนวโน้มที่จะดีขึ้น เช่น การให้ความสำคัญกับคุณค่าของผู้หญิงมากกว่าการเน้นเฉพาะเรื่องความบริสุทธิ์อย่างเดียว หรือประเด็นโอกาสทางการศึกษา แม้ว่าจะถูกกีดกันในเรื่องตำแหน่งหน้าที่การงานบ้างก็ตาม และจะเห็นได้ว่าความไม่เสมอภาคระหว่างหญิงและผู้ชายก่อให้เกิดปัญหาครอบครัวและปัญหาสังคม และจำเป็นที่ทุกคนในสังคมจะต้องรณรงค์แก้ไขปัญหาค่าความไม่เสมอภาคทางเพศ โดยเฉพาะรัฐบาลจะต้องกำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาสตรี และปลูกฝังค่านิยมในเรื่องความเสมอภาคทางเพศทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน สื่อมวลชนจะต้องเข้ามามีบทบาทในการดูแลปัญหาที่เกิดขึ้นจากค่านิยมความไม่เสมอภาคดังกล่าวนี้”

และแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมของผู้ชายและผู้หญิงนั้นแสดงออกมาและเห็นได้ชัดจากประเด็นการต่อสู้และการเรียกร้องของกลุ่มสตรีนิยมในสายต่าง ๆ โดยอธิบายถึงประเด็นการต่อสู้และประเด็นการเรียกร้อง ซึ่งเป็นตัวสะท้อนแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกันดังต่อไปนี้ คือ

1. กลุ่มแนวสตรีนิยม สายเสรีนิยม ซึ่งมีหลักการมาจากการเคลื่อนไหวของขบวนการผู้หญิง (women's movement) ได้วิเคราะห์ปัญหาสังคมในแนวของผู้หญิงว่า หัวใจของแนวสตรีนิยม (Feminist) หรือแนวคิดการให้ความสำคัญที่มุ่งเน้นว่าจะไม่มีคนสองชนชั้นในโลกนี้ คือผู้มีอำนาจและผู้ไม่มีอำนาจ (superior and the inferior) ทั้งเพศหญิงและเพศชายมีความไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งอาจสรุปได้ว่า หัวใจของแนวคิดเดียวกับสตรีนิยมสายนี้ คือการไม่แบ่งแยกทางเพศและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยมีในลักษณะของความไม่เสมอภาคที่แบ่งแยกเพราะความต่างทางเพศ จำเป็นที่จะต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงเสียใหม่ และนักสตรีนิยมสายขบวนการเคลื่อนไหวผู้หญิง เสนอว่าความไม่เท่าเทียมกันทางเพศเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกันของระบบชายเป็นใหญ่

และระบบทุนนิยมในสังคม หรือกล่าวได้ว่า เมื่อทั้งระบบความเป็นเพศและระบบเศรษฐกิจมาสัมพันธ์กันในยุคสมัยหนึ่ง ๆ ได้ทำให้เกิดโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ผู้ชายอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ ส่วนผู้หญิงอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบ (บุญเสริม หุตะแพทย์, 2545, น. 32-33)

นักสตรีนิยมสายเสรีนิยม นี้ได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากแนวคิดเสรีนิยมที่ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมกันของมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางกฎหมาย และให้ความสำคัญกับปัจเจกชนนิยมที่มีเหตุผล ทำให้นักสตรีนิยมสายนี้มักจะเรียกร้องให้ผู้หญิงเปลี่ยนแปลงตนเองให้มีเหตุผล ปรับปรุงตนเองให้เหมือนผู้ชาย เช่น ต้องไม่ใช้อารมณ์ ไม่แสดงความอ่อนแอ และเชื่อว่าผู้หญิงและผู้ชายไม่มีความแตกต่างกัน เป็นมนุษย์เหมือนกัน ดังนั้นผู้หญิงควรมีโอกาสที่จะทำทุกอย่างให้ได้เหมือนผู้ชาย เรียกร้องให้ผู้หญิงมีโอกาสที่เท่าเทียมกันในการแข่งขันภายในระบบสังคมที่เป็นอยู่โดยเฉพาะในบริบทตลาดสาธารณะ ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางกฎหมายเพื่อสิทธิของปัจเจกบุคคลในการแข่งขันในตลาดสาธารณะ เพราะเชื่อว่าถ้าผู้หญิงมีโอกาสเท่าเทียมแล้วผู้หญิงก็จะเป็นผู้ชายได้ทุกอย่าง และการต่อสู้หลักของสตรีนิยมสายนี้คือ การต่อสู้ผ่านการแก้ไขกฎหมาย หรือการแก้ไขแนวสังคมสงเคราะห์ และไม่ให้ความสำคัญกับการแก้ไขหรือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ซึ่งระยะต่อมาก็ถูกโต้แย้งและถูกวิจารณ์ว่าความด้อยโอกาสของผู้หญิงหลายประการที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยช่องทางของกฎหมาย เช่น การที่ผู้หญิงต้องเป็นหลักในการเลี้ยงดูลูก เป็นต้น นอกจากนั้นยังถูกโต้แย้งในประเด็น การยอมรับใน “ความเป็นชาย” ที่เป็นตัวแบบของมนุษย์ที่พึงประสงค์ ซึ่งไม่ถูกต้องนักเพราะคุณลักษณะบางประการของผู้ชาย เช่น การชอบแข่งขัน ความไม่เอื้ออาทรต่อผู้อื่น ความไม่อ่อนโยน ความก้าวร้าว ชอบใช้อารมณ์ และความรุนแรงก็ไม่ใช่อัตลักษณ์ของมนุษย์ที่พึงประสงค์

2. นักสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ ซึ่งเป็นอีกแนวหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากความคิดของคาร์ล มาร์ก และ เฟรดเดอริกซ์ เอเกลส์ ที่พื้นฐานนั้นเชื่อว่าการกดขี่ของผู้หญิงได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม โดยเฉพาะในการผลิตแบบทุนนิยม สตรีนิยมสายนี้เชื่อว่าระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมทำให้เกิดกระบวนการแบ่งการทำงานออกเป็นงานบ้านที่ถือว่าเป็นงานที่ไม่ก่อให้เกิดผลผลิต ไม่มีคุณค่าและไม่มีค่าตอบแทน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อระบบทุนนิยมที่ทำให้ผู้ชายสามารถทำงานได้อย่างเต็มที่โดยไม่เสียเวลาในการทำอาหารและการทำงานในบ้าน ดังนั้น การต่อสู้และแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแห่งความไม่เท่าเทียมกันของสตรีนิยมสายนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมที่เป็นอยู่ หรือการต่อสู้กับระบบทุนนิยมชายเป็นใหญ่ที่ผนึกรวมไปด้วยความโหดร้ายซึ่งก็คือสังคมที่เรามีชีวิตอยู่ (Irist Young, อ้างถึงใน สรัญญา เอกธรรมสุทธิ, 2549, น. 34) แต่สตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ ก็ได้รับการถูกวิจารณ์และถูกโต้แย้งจากสตรีนิยมแนวอื่น ๆ ว่า มองไม่เห็นการกดขี่ผู้หญิงในรูปแบบอื่น ๆ ที่สำคัญ เช่นการกดขี่

ผู้หญิงที่ผู้หญิงได้รับในโลกส่วนตัว หรือภายในครอบครัว ซึ่งเป็นการมองว่าการกดขี่ผู้หญิง มีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากการกดขี่ทางชนชั้น (วศินี ทองนวล, 2548, น. 14)

3. นักสตรีนิยมสายถอนรากถอนโคน หรือแนวก้าวหน้า (Radical Feminism) ที่อธิบายถึงการกดขี่ผู้หญิงนั้นเกิดขึ้นเพราะเธอเป็นผู้หญิง หรือผู้หญิงถูกกดขี่เพราะเพศ และความไม่เท่าเทียมทางเพศนั้นเกิดขึ้นมาจากสังคมที่ชายเป็นใหญ่นั่นเอง ซึ่งเป็นโครงสร้างและแนวปฏิบัติที่ผู้ชายมีความเหนือกว่า กดขี่เอาเปรียบผู้หญิง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นระบบที่ผู้ชายเหนือกว่าผู้หญิงในทุกด้านและทุกมิติทางสังคม และมองว่า ระบบเพศวิถีแบบจำกัดเฉพาะสองเพศ คือ หญิงหรือ ชาย ที่แบ่งแยกอย่างเด็ดขาดว่า ถ้าไม่เป็นหญิงก็ต้องเป็นชาย ซึ่งเป็นพื้นฐานของการกดขี่ สกอลความคิดของสตรีนิยมสายนี้ได้แย้งว่า การกดขี่ที่ผู้หญิงได้รับนั้นไม่สามารถขจัดให้หมดสิ้นไปได้เพียงแค่การปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงสถาบันทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่ต้องทำการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนต่อระบบเพศสภาพ (gender system) Tuana and Tong (1995, อ้างถึงใน จารุภา พานิชภักดิ์, 2549, น. 20-21) กล่าวว่า คุญูปการของแนวสตรีนิยมสายนี้ เป็นสกอลความคิดแรกที่ทำให้ปรากฏชัดถึงวิถีทางเพศของผู้หญิงว่าถูกควบคุม โดยเสนอบทวิเคราะห์ที่ลึกซึ้งถึงการทารุณทางเพศ การทำร้ายผู้หญิง การข่มขืน ภาวะเปลี่ยว การทำหมัน การทำแท้ง กฎหมายคุมกำเนิด และการคงอยู่ของเพศบังคับ (compulsory heterosexuality) ซึ่งประเด็นที่เสนอก็คือ ให้เพศหญิงรักหญิง (lesbianism) เป็นเพศเช่นเดียวกันกับเพศชายและหญิง ซึ่งตั้งใจที่จะเคลื่อนไหวในเชิงการเมืองเพื่อท้าทายกับระบบคิดและการปฏิบัติของชายเป็นใหญ่ ซึ่ง ออเดรียน ริช (Audrienne Rich, 1995, อ้างถึงใน จารุภา พานิชภักดิ์, 2549, น. 21) กล่าวว่า ประเด็นหญิงรักหญิงได้คุกคามต่ออุดมการณ์ความเหนือกว่าของผู้ชายโดยการทำลายการโกหกต่าง ๆ เกี่ยวกับความด้อยกว่าของผู้หญิง ความอ่อนแอ ความเฉื่อยชา และที่สำคัญคือ การปฏิเสธความต้องการภายในของผู้หญิงที่มีต่อผู้ชาย (innate need for men) และ ชูลาสมิธ ไฟล์สโตน (Shulamith Firestone, อ้างถึงใน ปริยาภรณ์ คุณะเกษม, 2550, น. 38) มองว่า สังคมที่มีการแบ่งชนชั้นด้วยการใช้เพศหรือชนชั้นทางเพศซึ่งมีหน้าที่ในการสืบพันธุ์ของผู้หญิงและผู้ชายทำให้เกิดการกระจายอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้น จึงเสนอว่า “การที่ผู้หญิงถูกรวบงำจากเพศชายซึ่งไม่ได้ควบคุมการสืบพันธุ์ของเพศหญิงด้วยการสืบพันธุ์เทียม ดังนั้นการสืบพันธุ์เทียมจะช่วยปลดแอกให้ผู้หญิงหลุดพ้นจากการกดขี่อย่างแท้จริง”

4. สตรีนิยมแนวหลังสมัยใหม่ (postmodern feminism) เป็นสกอลความคิดที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodern) ที่ได้แย้งและไม่เห็นด้วยกับสตรีนิยมสกอลอื่น ๆ ในการอธิบายการกดขี่ของผู้หญิงเพียงมิติเดียว สตรีนิยมสำนักนี้เห็นว่า เป็นการอธิบายความรู้แบบผู้ชาย โดยมองผู้หญิงเป็นมิติเดียวเหมือนกันทั้งหมดทั้ง ๆ ที่ความเป็นจริงนั้นผู้หญิง

มีความหลากหลาย ไม่ว่าจะจะเป็นความหลากหลายในทางเชื้อชาติ วัฒนธรรม และชนชั้น และการนำเสนอภาพที่เป็นหนึ่งเดียวและอ้างว่าเป็นจริงนั้นคือมายาคติทางปรัชญาที่ถูกใช้เพื่อปกปิดและไม่ยอมรับความแตกต่างที่แท้จริงว่าเป็นลักษณะของมนุษย์ สตรีนิยมหลังสมัยใหม่มองประเด็นการกดขี่ผู้หญิงและมองความไม่เท่าเทียมกันว่า “แท้จริงแล้วไม่มีผู้หญิง ไม่มีความเป็นผู้หญิงที่แท้จริง คำว่าผู้หญิงเป็นเพียงตัวหมายหรือรูปสัญลักษณ์ (signifier) ที่ไม่มีแก่นสาร ไม่ได้หมายถึงสิ่งใดเลย และเป็นเพียงเครื่องหมายที่แสดงถึงวาทกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อการตีความเท่านั้น บัทเลอร์ (Butler, 1999, อ้างถึงใน จารุภา พานิชภักดิ์, 2549, น. 21) กล่าวว่า “ความเป็นจริงนั้นเพศสภาพเป็นสิ่งประดิษฐ์ขึ้น และถ้าเพศสภาพเป็นจริงก็เป็นเพียงความเพ้อฝันที่ถูกสร้างและเขียนขึ้นบนร่างกาย มันดูเหมือนว่าเพศสภาพไม่ได้เป็นจริงและเท็จ แต่เป็นเพียงสิ่งที่สร้างขึ้นในฐานะที่เป็นผลของวาทกรรมอัตลักษณ์” ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าสตรีนิยมแนวหลังสมัยใหม่ปฏิเสธถึงเพศสภาพและการกดขี่ผู้หญิงว่าเป็นจริงในทางสังคม ซึ่งก็ถูกโต้แย้งอย่างมากในเวลาต่อมาโดยสกุลความคิดของสตรีนิยมแนวขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเรื่องผู้หญิง

2. แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (Empowerment)

แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (Empowerment) ในทางสังคมวิทยาได้มีการกล่าวถึงว่ามีจุดเริ่มต้นมาจากความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ความเหลื่อมล้ำทางสังคม และความด้อยโอกาสทางสังคมหรือการเหยียดสีผิว เป็นต้น ต่อมาแนวคิดนี้ได้มีการเชื่อมโยงกับการพัฒนาสังคม ซึ่งมีการนำมาใช้ในสถานการณ์ที่หลากหลาย เช่น การเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรี การเสริมสร้างพลังอำนาจในผู้ป่วย การเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่กลุ่มนักศึกษา กลุ่มวัยรุ่น ตลอดจนจนครและพยาบาล เป็นต้น (สุภาวดี มั่นยืน, 2541, น. 24)

วรัญญา วงศ์ประสิทธิ์ (2540, น. 32) อธิบายถึงแนวคิดในการสร้างพลังอำนาจในตนเองว่าเป็นแนวคิดที่มีจุดเริ่มต้นมาจากทฤษฎีการพัฒนาองค์การ โดยมีรากฐานทางความคิดจาก Douglas Mc Gregor โดยแนวคิดดังกล่าวนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างแน่นแฟ้นกับแนวคิดสร้างสรรค์ของการพัฒนาองค์การ เช่น การมีส่วนร่วมของบุคลากร (Employees involvement) การบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participative Management) โครงการรับข้อเสนอแนะจากบุคลากร (Employees suggestion programmes) กลุ่มคุณภาพ (Quality circle) เป็นต้น ซึ่งการพัฒนาองค์การในวิธีการดังกล่าว มีกิจกรรมที่ทำงานตรงกับแนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง รวมทั้งแนวคิดในทุกวิธีก็มีหลักฐานพิสูจน์ได้ว่าประสบความสำเร็จทั้งสิ้น โดยผู้เชี่ยวชาญบางท่านก็รับคำเรียกขานแนวคิดนี้ใหม่ว่า แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

สำหรับในทางสังคมสงเคราะห์ได้มีการนำแนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเองมาใช้อย่างกว้างขวางอีกเช่นกัน ซึ่ง ธัญธิดา พุ่มอิม (2546, น. 24) อธิบายว่า แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเองในงานสังคมสงเคราะห์เริ่มใช้เมื่อ 20 กว่าปีมาแล้ว ทั้งนี้ในปี ค.ศ. 1970 ซึ่งเป็นช่วงของการพัฒนาอุตสาหกรรมและได้มีการพัฒนาเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างรายได้สูงขึ้น เกิดปัญหาต่าง ๆ ทางสังคมต่าง ๆ ตามมา เป็นต้นว่า การอพยพย้ายถิ่น ปัญหาความแตกต่างทางชนชั้น ดังนั้น ผู้ด้อยโอกาสทางสังคมจึงถูกกีดกันให้เข้าถึงโอกาสอันเท่าเทียมกันทางสังคมที่ควรจะได้รับในมิติต่าง ๆ จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1980 เป็นต้นมา จึงได้มีการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์และวิธีการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ โดยมีการนำแนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเองมาใช้เพื่อการจัดสวัสดิการสังคมให้ผู้ด้อยโอกาสพยายามรวมกลุ่มในการสร้างพลังรวมกัน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคม นอกจากนั้นแนวคิดดังกล่าวนี้ยังมีจุดมุ่งหมายในการเพิ่มทางเลือกให้แก่ผู้ใช้บริการเพื่อเพิ่มพลังในการจัดกลุ่ม องค์กร และชุมชนของตนเอง และเริ่มใช้กันอย่างแพร่หลายมากขึ้นนับแต่นั้นเป็นต้นมา

ส่วน จินตนา ยูนิพันธ์ (2527, น. 9) ได้อธิบายถึงที่มาของแนวคิดของการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเองว่าในระยะเริ่มต้นนั้นการเสริมสร้างพลังอำนาจเป็นที่น่าสนใจในวงการจิตวิทยา การเมือง และจริยธรรม กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจนี้มาจากแนวความคิดของแนวร่วมทางสังคม แนวคิดของกลุ่มช่วยเหลือตนเอง ต่อมาแนวคิดนี้ถูกปรับเปลี่ยนไปเชื่อมโยงกับกลยุทธ์ทางสังคม จนในปี ค.ศ. 1984 แรพพาทอร์ต (Rappaport) ได้ใช้แนวคิดนี้ในการกระตุ้นและเป็นแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับนโยบายทางสังคมและจิต

2.1 นิยาม ความหมาย และความเข้าใจเบื้องต้น

แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (Empowerment) เป็นแนวคิดที่มุ่งการพัฒนาในตัวบุคคล กลุ่ม ชุมชน เพื่อให้มีการพัฒนาในกลวิธีที่จะแก้ไขปัญหาหรืออุปสรรคเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ นอกจากนั้นยังมุ่งที่จะดึงพลังที่อยู่ในตนเอง หรือพลังที่อยู่ในกลุ่มออกมาใช้ โดยแนวคิดดังกล่าวนี้มีผู้นิยามและให้ความหมาย ตลอดจนอธิบายในเบื้องต้นไว้อย่างกว้างขวาง โดยผู้ศึกษาจะแบ่งการนิยามต่าง ๆ ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นนักวิชาการชาวตะวันตก และกลุ่มนักวิชาการชาวไทย ดังต่อไปนี้ คือ

กลุ่มนักวิชาการชาวตะวันตกที่ให้นิยาม ความหมาย การสร้างพลังอำนาจในตนเอง นั้นประกอบไปด้วย คลอเทอร์เบอร์ค และ เคอร์นาแกรม, กีบสัน, กลุ่ม บาร์บาราว่าท์, เอมี และ แมค, แรพพาทอร์ต, สตินเนอร์และ คินลอร์ อาจกล่าวแนวคิดแต่ละคนโดยสรุปดังต่อไปนี้

คลอเทอร์เบอร์ก และ เคอร์นาแกรม (Clutterbuck & Kernagham, 1995, pp. 180-181) กล่าวว่า การสร้างพลังอำนาจในตนเอง จะทำให้บุคคลหรือกลุ่มที่มีพลังอำนาจจะมีความรู้สึกเชื่อมั่นและมั่นใจในตนเองมากยิ่งขึ้น มีความรู้สึกถึงพลังงานที่มีอยู่ในตนเองและมีความรู้สึกกับตนเองในด้านที่ดี มีแรงจูงใจภายในตนเอง มีความต้องการและมีความพร้อมในการกระทำต่าง ๆ ประารถนาการสร้างความสำเร็จในตนเอง มีความรับผิดชอบซึ่งไม่เพียงแต่ความรับผิดชอบต่อส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่ยังเป็นความรับผิดชอบต่อองค์กรและส่วนรวมอีกด้วย จึงจะสามารถสร้างเครือข่ายที่มีการติดต่อสื่อสารและมีประสิทธิภาพ (ธัญธิดา พุ่มอิม 2546, น. 26)

กิบสัน (Gidson, 1991, p. 335, อ้างถึงใน ธัญธิดา พุ่มอิม, 2546, น. 26) ให้ความหมายการสร้างพลังอำนาจในตนเองว่า “เป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงออกถึงการยอมรับและชื่นชมการส่งเสริมการพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการตอบสนองความต้องการของตนเอง และแก้ไขปัญหาด้วยตนเองได้ ตลอดจนสามารถใช้ทรัพยากรที่จะเป็นในการดำรงชีวิต เพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเองและมีความรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจ สามารถที่จะควบคุมความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตของตนเองได้”

กลุ่ม บาร์บารา ร่ำห์, เอมี และ แมค (Barbara, Amy & Maxe, 1994, p. 32, อ้างถึงใน กิตติภา สุวรรณรัตน์, 2545, น. 50) อธิบายถึงการเสริมสร้างอำนาจในตนเองว่า “เป็นเรื่องของความสามารถของประชาชนที่จะเพิ่มความเข้าใจและควบคุมบุคคล ชุมชน เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตในชุมชน แต่การนำการสร้างพลังอำนาจในตนเองไปใช้จะกำหนดนิยามอย่างไร ขอบเขตแค่ไหน ขึ้นอยู่กับความแตกต่างของบุคคล องค์กร และชุมชน”

แรพพอร์ท (Rapaport, 1984, อ้างถึงใน กิตติภา สุวรรณรัตน์, 2545, น. 45) ให้คำจำกัดความว่า การสร้างพลังอำนาจในตนเองนั้นเป็นความสามารถส่วนบุคคลที่จะแสดงออกมาเมื่อได้รับการส่งเสริมและโอกาส นอกจากนั้น แรพพอร์ท ยังมองการสร้างพลังอำนาจในตนเองในมิติของการพัฒนาว่า จะสามารถทำให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน ก้าวหน้า และมีศักยภาพ

สตีเนอร์ (Steiner, 1986, อ้างถึงใน (อนุกุล มะโนทน, 2541, น. 27) มองว่า การสร้างพลังอำนาจในตนเองเป็นการช่วยเหลือให้ผู้อื่นมีความสามารถที่จะจัดการกับชีวิตของตนเองเป็นการยินยอมให้ผู้อื่นได้เติบโตและพัฒนาความสามารถ

และ คินลอร์ (Kinlaw, 1995, p. 65, อ้างถึงใน (อนุกุล มะโนทน, 2541, น. 27) มองว่า การสร้างอำนาจในตนเองเป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพ การปฏิบัติงานในองค์การอย่างต่อเนื่อง โดยการพัฒนา และขยายสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสมรรถนะของบุคคล และทีมงานในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ซึ่งจะส่งผลต่อองค์การโดยรวม

ในขณะที่นักวิชาการชาวไทยที่ได้นิยามและอธิบายความหมายการสร้างพลังอำนาจในตนเอง ได้แก่ อนุกุล มะโนทน, สุภารดี มั่นยืน, กิติวิภา สุวรรณรัตน์, จารุวรรณ จินดามงคล, และ อวยพร ตัณมุขกุล โดยกล่าวถึงความเห็นของของนักวิชาการชาวไทยที่ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้ คือ

อนุกุล มะโนทน (2541, น. 27) การเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง คือ ประสิทธิภาพของ สุขศึกษาและรูปแบบการป้องกันโดยมุ่งในการกระทำของกลุ่มและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยตรงสู่ชุมชนในการยกระดับความน่าเชื่อถือ เพื่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตที่มีประสิทธิภาพด้วยตนเอง

สุภารดี มั่นยืน (2541, น. 25) ให้ความหมายการสร้างพลังอำนาจในตนเองว่า เป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตให้บุคคลมีความเชื่อมั่นในตนเองมีความเป็นอิสระ รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่า และสามารถทำให้ผู้อื่นยอมรับชื่นชมตนเองได้ และเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม โดยมีการเปิดโอกาสให้บุคคลได้แสดงความสามารถมีการเพิ่มพูนศักยภาพของบุคคลให้ปฏิบัติงานได้สำเร็จตามเป้าหมายโดยมีการปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมรอบตัวทั้งในการดำรงชีวิต ในการทำงานเพื่อให้เกิดความสำเร็จ มีการสนับสนุนในเรื่องทรัพยากร ข้อมูล ข่าวสาร และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เป็นต้น

กิติวิภา สุวรรณรัตน์ (2545, น. 52) ให้ความหมายการสร้างพลังอำนาจในตนเองว่า หมายถึง กระบวนการพัฒนาบุคคล กลุ่มหรือชุมชนให้มีพลังเข้มแข็งในการดำเนินชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสมตามสภาพสังคมที่ตนอยู่ การสร้างพลังอำนาจในตนเองนี้เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้บุคคล กลุ่ม หรือชุมชน มีความเชื่อมั่นในตนเอง และรู้สึกที่ตนเองมีคุณค่าและสามารถพึ่งพิงและศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองมาใช้ในกระบวนการสร้างพลังอำนาจในตัวเองนี้จะต้องให้บุคคลหรือชุมชน ได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา วางแผนแก้ไขปัญหาและร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยตนเองตลอดจนมีการพัฒนาวิธีการที่จะแก้ไขปัญหาอุปสรรคปัญหาให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ตนเองต้องการได้อย่างมีเหมาะสม

จารุวรรณ จินดามงคล (2541, น. 12) กล่าวว่า การสร้างพลังอำนาจในตนเองนั้น หมายถึง กระบวนการในการพัฒนา และเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการควบคุมดำเนินชีวิตของตนเอง เสริมสร้างพฤติกรรมที่เหมาะสม มีความรู้สึกมั่นใจ เป็นตัวของตัวเองมีความเป็นอิสระ และ รู้สึกว่าชีวิตมีคุณค่าสามารถตัดสินใจแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองอย่างมีประสิทธิภาพ

อวยพร ตัณมุขกุล (2540, น. 4, อ้างถึงใน พนิดา รัตนไพโรจน์, 2542, น. 23) กล่าวว่า ความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเองว่าเป็นกระบวนการที่เสริมสร้างให้บุคคลองค์การมีพลังอำนาจในการควบคุมชีวิตตน เป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงถึงการยอมรับ

การส่งเสริมการช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้บุคคลเกิดความสามารถที่จะดำเนินการสนองความต้องการของตนเอง แก้ไขปัญหาของตนเอง และใช้ทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อเกิดความรู้สึกสามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้

กล่าวโดยสรุป การสร้างพลังอำนาจในตนเอง นั้นเป็นการมองถึงบุคคล กลุ่ม ชุมชน และสังคม มีความรู้สึกเชื่อมั่น ตระหนักและเห็นคุณค่าของตนเอง ตลอดจนเป็นความรู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าสามารถที่จะยังประโยชน์หรือทำคุณประโยชน์ให้กับผู้อื่นได้ นอกจากนี้ การสร้างพลังอำนาจในตนเอง ยังหมายรวมถึง การชื่นชมตนเองด้วยพลังภายในตัวเองและสามารถนำพลังภายในตัวเองนั้นกลับมาใช้เพื่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตให้มีประสิทธิภาพได้ด้วย และการสร้างพลังอำนาจในตนเองให้เกิดขึ้นนั้น จะช่วยให้เกิดความเชื่อมั่นและมั่นใจในตนเองมากขึ้นว่ามีพลังอยู่ในตัว อันจะส่งผลดีให้มีความกระตือรือร้น มีแรงจูงใจ และมีความพร้อมในการกระทำต่าง ๆ ที่นิยามความหมายของนักวิชาการต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น

2.2 กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง

กระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเองมีการนำไปใช้แตกต่างกันไปในแต่ละระดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องเริ่มเสริมสร้างพลังอำนาจภายในตัวของบุคคล (Sense of Personal Power) ก่อน ดังความเห็นของ กิตติวิภา สุวรรณรัตน์ (2545, น. 54) ที่อธิบายวิธีการและกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจในตัวเองว่า

1. เพิ่มความสามารถในตัวบุคคล (Increasing self-efficacy) โดยการเสริมสร้างความเข้มแข็งของจิตใจเพื่อให้บุคคลสามารถพัฒนาความสามารถ พัฒนาความรู้สึกที่ต้องต่อสู้หรือเอาชนะตนเองในการเริ่มกิจกรรมใหม่ ๆ ให้แก่บุคคล

2. พัฒนาความสำนึกในเรื่องของกลุ่ม (Developing Group Consciousness) โดยการปลูกจิตสำนึกในตัวบุคคล ซึ่งเป็นสมาชิกของกลุ่มให้มีความรู้สึกร่วมที่จะเปลี่ยนแปลงข้อคิดเห็นและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การตระหนักถึงโครงสร้างทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มจะทำให้บุคคลที่ขาดพลังอำนาจในตนเองมีจุดมุ่งหมายร่วมกันที่จะใช้พลังของกลุ่มในการแก้ไขปัญหาให้กับสมาชิกกลุ่ม

3. ลดการตำหนิตนเอง (Reducing self-Blame) โดยการปรับเปลี่ยนจุดเน้นจากการมองเฉพาะปัญหาของตนเอง หรือกล่าวโทษตนเองให้เป็นการนำปัญหาของตนเองมาพูดคุยในกลุ่มให้มีความรับผิดชอบในการมองและการแก้ไขปัญหา วิธีการนี้จะช่วยให้บุคคลที่มีปัญหา รู้สึกเป็นอิสระจากสถานการณ์ทางลบที่ตนเองประสบอยู่

4. บุคคลรับภาระและความรับผิดชอบต่อการเปลี่ยนแปลงในอนาคต (Assuming personal Responsibility for Change)

ส่วน สุภารดี มั่นยืน (2541, น. 25) กล่าวถึงกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเองว่า เป็นกระบวนการระยะยาวที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของบุคคล ให้มีความรู้ความสามารถโดยการพัฒนาให้เกิดความเข้าใจ และพัฒนาทักษะของการมีส่วนร่วมระยะยาวของการเสริมสร้างพลังอำนาจซึ่งเปรียบได้กับการเจริญเติบโตตามพัฒนาการของมนุษย์ ซึ่งมีดังนี้

1. ระยะของการเริ่มต้น (era of entry) ซึ่งเปรียบเทียบได้กับการที่อยู่ในวัยทารก ระยะที่สงสัย มีการสำรวจถึงสิ่งที่ไม่รู้ ไม่เข้าใจ เป็นระยะที่บุคคลยังไม่แน่ใจ และไม่เข้าใจในการเสริมสร้างพลังอำนาจ

2. ระยะก้าวหน้า (era of advancement) ในระยะนี้มีลักษณะของการมีสัมพันธภาพที่ดีของกลุ่ม มีการช่วยเหลือสนับสนุนจากกลุ่ม และเปิดโอกาสให้เกิดการประสานร่วมมือ และร่วมกันแก้ไขปัญหา

3. ระยะการรวมตัว (era of incorporation) เปรียบเทียบได้กับการพัฒนาระยะกลางของการเจริญเติบโต คือช่วงวัยรุ่น โดยในระยะนี้เป็นระยะของการเผชิญปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งต้องใช้การตัดสินใจของตนเอง เป็นการพัฒนาทักษะ และเป็นการพัฒนาความรู้ความสามารถต่าง ๆ เพื่อการอยู่รอด (survival skills)

ส่วน เรส (Ress, 1988, p. 8, อ้างถึงใน ศรีปริญา ฐปกระจำง, 2544, น. 25-26) ได้กล่าวถึงขั้นตอนของการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเองว่า อาจจะต้องใช้เวลาตลอดช่วงชีวิตหรืออาจปรากฏในระยะสั้น ๆ ในรูปแบบของประสบการณ์ด้านการศึกษา หรือการเมือง โดยขบวนการนี้ อาจไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นไปตามลำดับขั้น ดังนั้น การประเมินขบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจนี้ จะต้องทำให้หลาย ๆ วิธีในช่วงเวลาต่างกัน ซึ่งขั้นตอนของการเสริมสร้างพลังอำนาจ ตามแนวคิดของ เรส (Ress) ประกอบไปด้วย

1. การเข้าใจประเด็นปัญหา ความไม่รู้เรื่องงานที่ได้รับมอบหมาย บทบาทของมืออาชีพ การขาดแคลนข้อมูลทางด้านปัญหาสังคม ซึ่งเป็นอีกเหตุผลหนึ่งในการไร้ซึ่งอำนาจ ผู้ที่มีอำนาจจึงเป็นผู้รู้แจ้งในประเด็นปัญหา

2. ประเมินค่าตนเองและความรู้ ซึ่งเป็นการเชื่อมั่นว่าพลังอำนาจในการประเมินค่าตนเอง จะเกี่ยวข้องกับข้อมูลซึ่งไม่เพียงแต่จะเป็นอดีตชีวิตประวัติเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงความรู้ด้านการบริการและความรู้ในการแก้ไขปัญหา การประเมินค่าตนเองนอกจากจะนำไปสู่ความสำเร็จแล้ว ยังเป็นการสร้างความคิดและความคาดหวังอีกด้วย

3. การวิเคราะห์ปัญหา บุคคลที่ไม่มีอำนาจ ซึ่งหมายถึง คนยากจน ผู้พิการทางร่างกายหรือทางจิต ผู้ที่ทรมานในความเจ็บป่วย จะเป็นผู้ที่มีปัญหา จึงต้องเป็นผู้ที่ได้รับคำแนะนำจากมืออาชีพ และควรได้รับความเอาใจใส่จากชุมชนหรือบุคคลที่มีอำนาจในการวิเคราะห์ปัญหา

4. พัฒนาความรู้ด้านการเมือง อิทธิพลของนโยบายทางเศรษฐกิจ ปัญหาทางด้านวัฒนธรรมและสังคม ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญอย่างยิ่งในสภาพแวดล้อมที่คนจะต้องต่อสู้กับชีวิต ชุมชน หรือบุคคลที่จะมีอำนาจจะต้องเป็นชุมชนหรือบุคคลที่มีความรู้ด้านการเมือง

5. พัฒนาแนวการตัดสินใจ สำหรับผู้ที่ทำงานในด้านสังคมจะต้องมีความเชื่อว่า แม้แต่คนที่ไม่มีอำนาจเลยก็มีสิทธิที่จะตัดสินใจและผู้ที่ไม่มีประสบการณ์ในการตัดสินใจก็จะสามารถเปลี่ยนหรือตัดสินใจได้ในทันที การพัฒนาความสามารถการตัดสินใจ รวมทั้งการส่งเสริมพลังอำนาจและความคุ้นเคยในการตัดสินใจจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการเสริมสร้างอำนาจและความเข้มแข็งของคน กลุ่มชุมชนและสังคม

6. ฝึกประสบการณ์ในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้มนุษย์ใช้ประสบการณ์ร่วมกัน เป็นส่วนหนึ่งของการเสริมสร้างพลังอำนาจ

7. การเรียนรู้ และการใช้ภาษา ภาษาเป็นส่วนสัมพันธ์ที่ชี้ให้เห็นถึงสัญญา อิศรภาพอำนาจ และอื่น ๆ อีกมากมาย เป็นต้นว่า ภาษาเป็นเครื่องมือของตัวบทกฎหมาย นโยบาย รวมทั้งการจัดสวัสดิการด้วย ดังนั้นการที่จะเข้าใจและจะสร้างพลังอำนาจในตนเองจะต้องใช้ภาษาเพื่อสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ

8. การต่อต้านการกลับไปสู่ภาวะที่ไร้อำนาจ การต่อต้านการหวนกลับไปสู่ภาวะที่ไร้ซึ่งอำนาจ จะมีความสัมพันธ์กับผู้ปฏิบัติอย่างมาก โดยผู้ที่กำลังดำเนินการหากแต่ขาดเหตุผล จะกลับไปสู่การเป็นผู้ไร้อำนาจในทันที จึงต้องมีการแสดงบทบาทของนักสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ การพูดให้เชื่อ การปกป้องเมื่อมีโอกาสและปลุกเร้าให้เกิดศรัทธาในการเสริมสร้างพลังในตนเอง

9. พัฒนาและปฏิบัติงานและทักษะด้านการเมือง เป็นการเรียนรู้และการฝึกทักษะ ทั้งการสื่อสารและการเมือง อันเป็นงานสำหรับชุมชนและกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน ขบวนการเหล่านี้ยังสามารถประเมินค่าได้โดยการยกระดับให้เกิดกิจกรรม

10. การประเมินค่า คือการทดสอบการประเมินค่าซึ่งขึ้นอยู่กับว่าเรานำการเสริมสร้างอำนาจไปใช้กับกลุ่มเป้าหมายใด ซึ่งขึ้นอยู่กับหัวข้อและขอบเขต

จากความเห็นของ เรส (Ress) นั้นสอดคล้องกับ เมสัน (Mason, อ้างถึงใน ชูลีพร ปิยสุทธิ, 2539, น. 28) ในประเด็นที่ว่า กระบวนการสร้างพลังอำนาจในตนเองตามแนวคิดแบบผู้หญิง (Feminist model of empowerment) คือการพัฒนาการรับรู้ความมีคุณค่าแห่งตน (Positive self

esteem) การรับรู้สมรรถภาพแห่งตน (Skill self efficacy) การเพิ่มการรับรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ของสังคมและการเมือง (Consciousness-Raising Socio-politic context)

ส่วนกลุ่มสตรีที่ประสบปัญหาความรุนแรงภายในครอบครัวนั้นได้กล่าวถึงกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเองดังต่อไปนี้ (Gutierrez, Parsons & Cox, 1998, p. 35, อ้างถึงใน กิตติภา สุวรรณรัตน์, 2545, น. 57)

1. การเสริมสร้างความรู้สึกให้ผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรงรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง สร้างความรู้ สร้างกระบวนการรวมพลังกลุ่ม และให้ผู้ประสบปัญหาความรุนแรงเหล่านี้เรียนรู้การสร้างสัมพันธภาพในการพิทักษ์สิทธิของตนเอง

2. พยายามดึงเอาความรู้สึกของผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรง ให้ความเข้าใจในตนเองเข้าใจในปัญหาของตนเองเรียนรู้การเข้ากลุ่มเพื่อแบ่งปัน ร่วมพูดคุยและแลกเปลี่ยนประสบการณ์

3. สร้างเป้าหมายร่วมกันในการเปลี่ยนแปลงสังคม สร้างกลุ่มพลังทางสังคม และสร้างการเรียนรู้ในการพิทักษ์สิทธิของตนเอง

2.3 ข้อดีและข้อจำกัดของการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง

กิตติภา สุวรรณรัตน์ (2545, น. 59-60) ได้ทบทวนแนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง โดยกล่าวถึงข้อดีของการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง และข้อจำกัดของการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง โดยเรียงเรียงประเด็นได้ดังต่อไปนี้

2.3.1 ข้อดีของแนวคิดการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเอง

ข้อดีของการเสริมสร้างพลังอำนาจในตนเองที่ กิตติภา สุวรรณรัตน์ ได้นำเสนอและกล่าวถึงไว้ใน 5 ประเด็นสำคัญ ๆ คือ

(1) ทำให้เกิดการค้นหาสาเหตุของปัญหา และสามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง

(2) เป็นการให้บุคคล กลุ่ม หรือชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการแก้ไขปัญหามากขึ้น มีความพยายามในการจัดการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ทำให้เกิดการเรียนรู้ ได้สร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ และเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในการจัดการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง

(3) เพื่อเป็นการค้นหาและให้แรงเสริมในการแก้ไขปัญหาที่มีประสิทธิภาพ เป็นการเสริมสร้างพลังที่มีพลัง มีคุณค่าในตัวเอง

(4) ทำให้เกิดการรวมกลุ่มใช้พลังเพื่อให้มีอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น

(5) สามารถกำหนดเป้าหมาย การวางแผนการปฏิบัติงาน การใช้พลังงาน มีเป้าหมายในการทำงานร่วมกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน สำหรับผู้ปฏิบัติงานในองค์การทำให้สามารถประเมินความสามารถขององค์การได้ และสามารถพัฒนาระดับคุณภาพของบุคลากรในองค์การได้มากขึ้น

2.3.2 ข้อจำกัดของแนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

ข้อจำกัดของการสร้างพลังอำนาจในตนเองที่ กิติวิภา สุวรรณรัตน์ ได้นำเสนอและกล่าวถึงไว้ใน 4 ประเด็นสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้คือ

(1) บุคคล กลุ่ม ชุมชน อาจได้รับการส่งเสริมพลังอำนาจได้ แต่ไม่สามารถดึงเอามาใช้ได้ ทำให้เกิดความล้มเหลวแห่งอำนาจ (Power failure) คือ การพยายามใช้อำนาจแล้วแต่ไม่ประสบความสำเร็จ

(2) การสร้างพลังอำนาจในตนเองนี้เป็นตัวกระตุ้นให้บุคคล กลุ่ม หรือชุมชนเกิดการสร้าง การรวมตัวในกลุ่มต่าง ๆ มาเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) อีกอย่างหนึ่งส่งผลให้การกำหนดนโยบายรัฐและสวัสดิการด้านต่าง ๆ ตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้มากยิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกันการสร้างพลังอำนาจในตนเองอาจก่อให้เกิดการรวมกลุ่มที่บีบบังคับและไล่ออกกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งนำไปสู่การใช้อำนาจในทางการก่อให้เกิดความเดือดร้อน และก่อให้เกิดความเสียหายต่อสังคมได้

(3) การขาดการรวมตัวของพลังอำนาจในกลุ่มต่าง ๆ แม้ว่าเมื่อบุคคลสามารถดึงเอาพลังอำนาจและศักยภาพของแต่ละบุคคลมาใช้ได้ แต่หากขาดการรวมกลุ่ม รวมพลัง ก็ทำให้ไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้

(4) นักสังคมสงเคราะห์ หรือ กลุ่ม ผู้นำ ชุมชน หรือหัวหน้าหน่วย องค์การยังขาดศักยภาพในการกระตุ้น ให้บุคคล กลุ่ม หรือชุมชนดึงเอาพลังออกมาใช้ได้ ทำให้เกิดการรวมกลุ่ม ในการสร้างพลังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้

3. ผลการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องในการนำเสนอที่นี้ นั้น เป็นผลการศึกษาและการวิจัยที่มุ่งจะอธิบายถึง หญิงสูงอายุในมิติเรื่อง ความเป็นเพศสภาพ (Gender) วัย (Age) และภาวะกตัญญูในฐานะอื่นเช่น ฐานะแม่ และเมีย หรือการศึกษาที่มุ่งอธิบายถึง การทำให้หญิงสูงอายุ

เป็นอื่น (The other) ตลอดจน วาทกรรมต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายหญิงสูงอายุ และ กระบวนการโต้กลับ หรือ กลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดของหญิงสูงอายุท่ามกลางความกดทับทางเพศ และความกดทับทางวัยที่เผชิญ ในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

3.1 กระบวนการนิยามความหมาย และนันทศาสตร์ต่อ ผู้สูงอายุและหญิงสูงอายุ

ในกระบวนการให้นิยาม การให้ความหมาย ต่อผู้สูงอายุและหญิงสูงอายุในประเทศไทยนั้นได้ทำการศึกษา การค้นคว้า หรือการทําวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ โดยมุ่งประเด็นเพื่อทำความเข้าใจถึงกระบวนการนิยามและให้ความหมายในทางสังคมและทางเวชศาสตร์ผู้สูงอายุและนักพฤฒาวิทยา ดังต่อไปนี้

3.1.1 กระบวนการนิยามความหมายผู้สูงอายุและหญิงสูงอายุในทางสังคม

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร และ ศิริพร จรวัฒน์กุล (2544, น. 45) ได้อธิบายว่าการกำหนดเกณฑ์ที่เรียกว่าคนชรา ผู้สูงอายุ หรือคนแก่นั้น ส่วนใหญ่จะระบุว่ามีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป และใช้เกณฑ์ในการพิจารณาด้านอื่น ๆ เป็นต้นว่า เกณฑ์ความสามารถในการทำงานของร่างกาย เกณฑ์จากสภาวะสุขภาพทางสังคม และเกณฑ์จากสภาวะทางจิตใจ เป็นต้น

เพ็ญนรินทร์ สารทจำเริญ (2549, น. 85) กล่าวสรุปความหมายของผู้สูงอายุโดยภาพรวมว่า หมายถึง บุคคลที่มีชีวิตช่วงวัยสุดท้าย เป็นวัยแห่งความเสื่อมถอยทางด้านร่างกาย จิตใจ การงาน และหน้าที่ทางสังคม ตลอดจนยังเป็นบุคคลที่มีความต้องการให้ผู้อื่นเห็นคุณค่า สนใจและเป็นที่ยอมรับในสังคมมากขึ้น โดยพิจารณาจากเกณฑ์อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป

สมรภัช ชัยสิงห์กานานนท์ (2547, น. 140-144) อธิบายถึงความชรา และการนิยามทางสังคมว่า ในอดีตนั้นมีการนิยามคนชรา หรือผู้สูงอายุว่า “แก่” “เฒ่า” และ “อาวโส” โดยที่ไม่มีการกำหนดอย่างชัดเจนตายตัวว่าจะต้องมีอายุเท่าใด การใช้คำเรียกบางลักษณะยังแฝงนัยเชิงบวก เป็นต้นว่า “แก่” หมายถึง การแก่กล้า แก้ววิชา เป็นต้น คนแก่เฒ่าหรืออาวโส นั้น แต่เดิมาก็มีนัยของการเพิ่มพูนด้านอายุ ความรู้ และประสบการณ์อันเป็นไปตามธรรมชาติของการมีชีวิตที่ยาวนาน ในทางพระพุทธศาสนานั้น มีคำยกย่องเรียกคนชรา หรือผู้สูงอายุว่า รัตติกัญญ ซึ่งแปลความว่า ผู้รู้ราตรินาน ใชยกย่องพระเถระผู้ใหญ่หรือพระเถระผู้เฒ่า อาจรวมไปถึงผู้ที่บวชก่อนใครว่าเป็น รัตติกัญญ อันหมายถึง ผู้ที่รู้อะไรมากกว่าคนอื่น เพราะว่าเป็นผู้ที่เกิดมาก่อน และถึงแม้ว่าการเข้าสู่วัยสูงอายุนั้นจะมีสถานภาพทางสังคมที่ยกย่อง แต่สังคมก็คาดหวังต่อการปฏิบัติตนของคนสูงวัยด้วย โดยพิจารณาจากสำนวนที่ว่า “คนจะแก่ แก่ความรู้ ใช้อยู่นาน” หรือสำนวนที่ว่า “แก่มะพร้าว เฒ่ามะละกอ” ซึ่งเป็นสำนวนทางภาคใต้ อันหมายถึง แก่แต่เนื้อแต่หนัง หรือในภาค

อิสานก็เช่นกันที่มีสำนวนกล่าวอ้างถึงคนชราหรือผู้สูงอายุว่า “โตแดง โตเต้า โตเพราะกินข้าว เฒ่าเพราะอยู่นาน” ซึ่งเป็นคำเปรียบเปรยสำหรับผู้ที่ยู่นานแต่ขาดความรู้สึกผิดชอบชั่วดีเหมือนผลแดงผลน้ำเต้าที่โตตามวันตามคืน

สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ ยกตัวอย่างถึงผลการศึกษาของนักมานุษยวิทยาที่ศึกษาคนชราหรือผู้สูงอายุในชนเผ่าเอสกิโม ซึ่งพบว่า ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่อง ได้รับเกียรติ แต่การนิยามเช่นนี้แตกต่างไปจากการนิยามจากชาวตะวันตก ซึ่งชนเผ่าเอสกิโมนั้นมองว่าไม่มีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนว่าใครคือคนชรา เพราะชาวเอสกิโมผู้สูงอายุยังทำงานหนักและทำหน้าที่ต่าง ๆ ทางสังคมได้อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าร่างกายจะไม่เปล่งปลั่งเหมือนในวัยรุ่นก็ตาม ดังนั้นการมีอายุมากขึ้นจึงหมายถึง การกลายเป็นผู้รวมเรื่องราวประวัติของตระกูล เป็นผู้ให้คำปรึกษา เป็นผู้สอนบทเรียน เป็นผู้ฝึกทักษะในการทำงานต่าง ๆ ให้กับลูกหลาน ดังเช่นคำอธิบายของชาวเอสกิโมท่านหนึ่ง ที่สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ ได้หยิบยกขึ้นมาอธิบายว่า “คนที่อาวุโสที่สุดคือเจ้านาย (boss) ของทุกสิ่ง ชาวเอสกิโมจะทำอะไรจะต้องปรึกษาผู้อาวุโสก่อนเสมอ” และเมื่อชาวเอสกิโมคนใดหยุดทำงาน หยุดชวนขวยด้้นรณล่าสัตว์เพื่อเอาตัวรอด คนเหล่านั้นจะกลายเป็นคนแก่ที่ไร้ค่า และในภาวะทรัพยากรขาดแคลนชาวเอสกิโมคนใดที่ไม่มีกำลัง หรือสภาพร่างกายไม่สามารถหากินได้เองแล้วจะสมควรใจที่จะตายและปลีกตัวออกไปจากสังคม และอุทิศตัวโดยไม่รับอาหาร และหาที่สงบเพื่อเตรียมตัวตาย

ตรงกันข้ามกับชาวเกาะซามัว (Samoa) ที่ สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ ได้หยิบยกขึ้นมาอธิบายเพิ่มเติมว่าคนชราในทัศนะของชาวซามัว คือ บุคคลที่ไม่สามารถทำงานในไร่ นา และงานครอบครัวได้อีกต่อไป ซึ่งมักเรียกผู้สูงอายุในกลุ่มชนของตัวเองว่า Vaivai อันหมายถึง ร่างกายอ่อนแอ ช่วงชีวิตในวัยนี้เป็นช่วงชีวิตที่ดีที่สุด เพราะบุคคลนั้นจะเป็นอิสระ ไม่ต้องทำงานหนัก และใช้เวลาพักผ่อนอยู่ในบ้านและพูดคุยกับเพื่อนบ้านที่เป็นคนรุ่นเดียวกัน อาจทำงานบ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นทำเครื่องจักรสาน ทำเสื่อ เป็นต้น และที่สำคัญ คือ ผู้สูงอายุจะได้รับการยกย่องเป็นหัวหน้าครอบครัว (Matai) ทำหน้าที่ในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ และเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ตลอดจนได้รับการนับถือจากลูกหลานในฐานะเป็นผู้สั่งสมประสบการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ และด้วยความเชื่อในชีวิตหลังความตายที่แสนสุข ชาวเกาะซามัว เชื่อว่า คนแก่หรือคนชราจะเป็นเกียรติอย่างยิ่งกับชีวิตของตนเองเมื่อได้ตายอย่างกล้าหาญในสนามรบและในทะเล และในยามที่ป่วยและรู้สึกว่าตัวเองนั้นกำลังจะตายจะเสี่ยงกับลูกหลานให้ทำการฝังตนเองเสียก่อน

ในทัศนะของ สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ สรุปความหมายจากตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่มว่า ความ ชราภาพเหล่านี้ทั้งหมด เป็นการมองความชราภาพด้วยร่างกายมิได้มองหรือจับจ้องไปที่ปัญหาของสังคมแต่อย่างใด ซึ่งแตกต่างไปจากสังคมปัจจุบันที่มีความซับซ้อนมากขึ้นของ

สังคม เช่น สังคมเมืองมีระบบสถาบันที่เป็นทางการมากขึ้น ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมก็มีความซับซ้อน ย้อนแย้งมากขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของสมาชิกทางสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยตามลำดับ ทั้งการศึกษา การหาความรู้ วิทยาการสมัยใหม่ และ เทคโนโลยีที่ทันสมัย จึงทำให้บทบาทของผู้สูงอายุหรือคนชราในสังคมลดลงไป

และจากบริบทสังคมนี้เองที่ผู้สูงอายุ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ ได้เปลี่ยนคำเรียกขานในภาษาที่เป็นทางการ ซึ่งองค์การอนามัยโลกได้กำหนดกฎเกณฑ์และการนิยามความหมายของคนชราที่ชัดเจนตายตัว โดยระบุว่า บุคคลตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ถือว่าเป็นคนชรา (Aged) ซึ่งเป็นการแบ่งกลุ่มประชากรเพื่อประโยชน์ในทางนโยบายและสวัสดิการสังคม อันเป็นผลให้เกิดการแบ่งกลุ่มคนที่เข้าสู่วัยชราที่มีความเป็นตัวตนมากขึ้น และต่อมาจึงเรียกบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปว่า ผู้สูงอายุแทนที่คนชรา ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ไม่เป็นการตีตรามากจนเกินไป แต่ก็ยังยึดกับความหมายเดิมว่า ผู้สูงอายุ หรือคนชรา ที่เมื่อมีอายุมากขึ้น คือผู้ที่ไม่มีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ มองว่าเป็นผู้ที่มีความเจ็บป่วย เป็นภาระในการเสียค่าใช้จ่ายในการดูแล และถูกมองว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุมาก ๆ นั้นคือผู้ที่เป็นปัญหาของสังคม ต้องพึ่งพิงผู้อื่น และนำไปสู่ความหมายที่ว่า คนชราจะต้องถูกปกครอง หรือมีผู้ปกครองดูแล เพื่อให้ชีวิตของคนชราในบั้นปลายนั้นมีความสุข และจากการมองโลกทางสังคมของผู้สูงอายุ จึงเกิดกระบวนการสร้างบ้านพักคนชราขึ้นทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อจัดการกับผู้สูงอายุให้ไปอยู่รวมกัน ภายใต้การดูแลของเจ้าหน้าที่และแพทย์ สาธารณสุข (สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, 2547, น. 144)

สุพัตรา สุภาพ (2528, น. 50) ได้อ้างถึงการกำหนดลักษณะและความหมายของผู้สูงอายุในทัศนะของชุมชนผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย และนำมาสรุปว่า ผู้สูงอายุจะต้องประกอบไปด้วย

1. เป็นผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป
2. เป็นผู้ที่มีความเสื่อมโทรมทางด้านร่างกาย
3. เป็นผู้ที่เหมาะสมควรได้รับการอุปการะ
4. เป็นผู้ที่มีโรคควรได้รับการช่วยเหลือ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2539, น. 3-4) มองว่า การศึกษาลักษณะของผู้สูงอายุในเชิงสังคมวิทยานั้นจะต้องพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท ค่านิยม บรรทัดฐานของสังคม ตลอดจนการจัดช่วงชั้นทางสังคม และองค์กรทางสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสภาวะผู้สูงอายุ ซึ่งจะต้องเข้าใจลักษณะทางโครงสร้างของสังคมผู้สูงอายุ ตลอดจนลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับภาวะสูงอายุด้วย

กชกร สังขชาติ (2538, น. 20-22) นักสังคมศาสตร์อีกท่านหนึ่ง โดยมองและศึกษาผู้สูงอายุผ่านแนวคิดและทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ที่ว่า ทฤษฎีบทบาททางสังคมนั้น เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาหนึ่งที่สามารถอธิบายผู้สูงอายุได้ในเรื่องของ การปรับตัว บุคคลจะปรับตัวเข้าสู่วัยสูงอายุอย่างไร ซึ่งการปรับตัวนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับตนเองและบทบาททางสังคม การปรับตัวจะดีที่สุดถ้าบุคคลสามารถปรับบทบาทของตนให้เข้ากับบทบาททางสังคม บุคคลจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขขึ้นอยู่กับการปฏิบัติต่อบทบาทที่กำลังปฏิบัติอยู่อย่างเหมาะสม อายุจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในการกำหนดบทบาทของแต่ละบุคคล ดังนั้นบุคคลจะปรับตัวต่อการเป็นผู้สูงอายุได้ดีเพียงไรย่อมน่าจะขึ้นอยู่กับการยอมรับบทบาทของตนเองในแต่ละช่วงอายุ ที่ผ่านมามีตั้งแต่วัยเด็ก วัยผู้ใหญ่ จนกระทั่งวัยสูงอายุ ซึ่งบทบาทดังกล่าวจะส่งผลไปถึงการยอมรับทางสังคมที่จะเปลี่ยนแปลงไปในอนาคตด้วย

และจากทฤษฎีบทบาทนี้เองที่สามารถทำให้บุคคลวัยอื่น ๆ หรือวัยสูงอายุ อาจทราบว่า ทำไมผู้สูงอายุบางคนจึงมีปัญหาในการปรับตัวเข้าสู่วัยสูงอายุ ซึ่งสถาบันครอบครัว นั้นเป็นสถาบันที่ค่อนข้างสำคัญที่จะเข้าใจถึงบทบาทของผู้สูงอายุที่ได้สูญเสียบางสิ่งบางอย่างไป จากการที่เคยเป็นผู้นำ หรือการเป็นหัวหน้าครอบครัว และเคยเป็นผู้ทำรายได้ให้กับครอบครัว แต่เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุกลับมารายได้ลดน้อยลง เพราะเกษียณอายุ โดยสถาบันครอบครัวควรที่จะมีการส่งเสริมผู้สูงอายุให้มีบทบาทอื่น ๆ ในทางสังคม เป็นต้นว่า การดำรงสถานภาพเป็น บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย หรือจนกระทั่ง การดำรงสถานภาพเป็นที่พึ่งหรือเป็นร่วมโพธิ์ ร่วมไทรให้กับบุตรหลาน และลูกหลานก็ควรเห็นถึงความสำคัญในตรงนี้ด้วย

ในขณะที่ด้านสังคมนั้นสามารถช่วยเหลือผู้สูงอายุได้มาก โดยการจัดตั้ง ชมรม สมาคม หรือกลุ่มผู้สูงอายุขึ้นภายในหมู่บ้านหรือชุมชน เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถที่จะเข้ามาพบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ หรือแม้กระทั่งให้ผู้สูงอายุนั้นสามารถทำประโยชน์ด้านอื่น ๆ ให้กับสังคม เพราะผู้สูงอายุแต่ละคนมีความสามารถที่แตกต่างกัน บางคนเมื่อวัยผู้ใหญ่ อาจเป็นหมอ เป็นครู เป็นพยาบาล เป็นทหาร เป็นตำรวจ หรือเป็นข้าราชการ นักธุรกิจ ก็สามารถใช้ขีดความสามารถนี้ทำให้บทบาททางสังคมของผู้สูงอายุเด่นชัดขึ้นมา ซึ่งผู้สูงอายุสามารถที่จะทำประโยชน์ ช่วยเหลือ หรือทำงานอาสาสมัครให้กับสังคมตามแต่ที่ตนเองสนใจและถนัด ซึ่งผู้สูงอายุแต่ละคนก็สามารถทำให้บทบาทของผู้สูงอายุมีความต่อเนื่อง และจากแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีบทบาทนี้เองที่สามารถสร้างการเตรียมตัวของบุคคลวัยอื่น ๆ เพื่อเข้าสู่วัยสูงอายุด้วยการเตรียมพร้อมที่จะรับสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างมีความสุข

ส่วน เชมิกา ยามะรัต (2527, น. 6) ได้สรุปแนวทฤษฎีที่อธิบายถึงผู้สูงอายุ และคนชราว่า ในแนวทฤษฎีบุคลิกภาพ (Personality theory) แนวทฤษฎีนี้มองว่า ผู้ชราจะเป็นสุข

หรือทุกซึ่ขึ้นอยู่กับภูมิหลังและการพัฒนาจิตใจของผู้นั้น ถ้าผู้ชราเติบโตขึ้นมาด้วยความมั่นคงอบอุ่นมีความรักแบบถ้อยที่ถ้อยอาศัย เห็นความสำคัญของผู้อื่น รักผู้อื่น และทำงานร่วมกันกับผู้อื่นได้โดยไม่ค่อยมีความเคียดแค้นหรือร้อนใจ แต่ถ้าเป็นผู้ชราที่เติบโตมาด้วยลักษณะที่ร่วมมือกับใครไม่ใคร่เป็นมิตรกับใคร ไม่อยากช่วยเหลือผู้ใด จิตใจคับแคบ ถือว่าตัวใครตัวมัน และมักรู้สึกที่ตัวเองทำคุณกับใครไม่ค่อยขึ้นก็มักจะเป็นผู้ชราที่ไม่ค่อยมีความสุข ซึ่งชีวิตในบั้นปลายลักษณะนี้จะค่อนข้างน่าสงสารและอยู่ด้วยความยากลำบาก

ในขณะที่อีกแนวทฤษฎีหนึ่งมุ่งอธิบายในทางจิตวิทยาก็คือ แนวทฤษฎีเรื่องความปราดเปรื่อง (Intelligence theory) โดย เชมิกา ยามะรัต อธิบายแนวทฤษฎีนี้ว่า ผู้ชราที่มีความปราดเปรื่องและความเป็นปราชญ์อยู่ได้ก็ด้วยความสนใจในเรื่องต่าง ๆ โดยมีการค้นคว้าและพยายามที่จะเรียนรู้ตลอดเวลา ผู้ที่จะมีลักษณะเช่นนี้จะต้องเป็นผู้สูงอายุที่มีสุขภาพร่างกายดี และมีเงินใช้สอยโดยไม่เดือดร้อน

เช่นเดียวกับ เรื่องรอง ชาญวุฒิธรรม (2547, น. 16) มองประเด็นผู้สูงอายุผ่านแนวคิดอัตลักษณ์กับการศึกษาคนชราซึ่งได้เลือกแนวคิดความต่อเนื่อง (Continuity Theory) มาประกอบการศึกษาด้วย โดยอธิบายว่า แนวคิดความต่อเนื่องนี้เป็นแนวคิดทางจิตวิทยาสังคมเกี่ยวกับการปรับตัวของคนชรา หรือผู้สูงอายุ โดยแนวคิดพื้นฐาน (Assumption) ของทฤษฎีนี้มองว่า คนชราจะหาหรือกระทำบทบาทที่คล้ายกับบทบาทเดิมที่หายไป และคงไว้ซึ่งความต่อเนื่องในการปรับตัวตามแบบฉบับของตนเอง เพื่อจะดำรงความต่อเนื่องของสภาวะทางจิตใภายในพร้อมกับพฤติกรรมทางสังคมและสภาวะแวดล้อมเมื่อเข้าสู่วัยชรา

และการเข้าสู่ภาวะวัยชราที่แตกต่างหลากหลายของแต่ละบุคคลส่วนหนึ่งเกิดจากความแตกต่างกันของระบบบุคลิกภาพ (Personality) และรูปแบบการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันออกไปของบุคคลในช่วงวัยกลางคน และองค์ประกอบทั้งสองสิ่งนี้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิธีการปรับตัวของบุคคลแต่ละคนเมื่อเข้าสู่วัยชรา จะเห็นว่าบุคลิกภาพของบุคคลในช่วงวัยกลางคนจะมีความสำคัญอย่างมาก เพราะบุคคลจะเป็นอะไรในสิ่งที่พวกเขาเคยเป็นในวัยกลางคน คนชราจะมีความสุขได้ก็ต่อเมื่อได้ทำกิจกรรมหรือปฏิบัติตัวเช่นที่เคยเป็นหรือเคยกระทำเมื่อก่อน บุคคลใดที่คุ้นเคยกับการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มหรือคนหมู่มาก บุคคลใดพอใจใช้ชีวิตที่สงบ สันโดษ ก็อาจแยกตนเองออกมาอยู่ตามลำพัง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของคนชรา มากกว่าที่จะอธิบายความหมายของคนชราโดยตรง

นอกจากนั้นแนวคิดดังกล่าวนี้ เรื่องรอง ชาญวุฒิธรรม ระบุว่า คนชราจะต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงมากมายที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นต้นว่า การตายของสามีหรือภรรยา การเกษียณอายุราชการ รายได้ลดน้อยลง เป็นต้น ดังนั้นคนชราหรือผู้สูงอายุที่

ประสบความสำเร็จจึงหมายถึง บุคคลที่สามารถรักษาภาวะความเป็นผู้ใหญ่ (Nature) และบูรณาการ (Integration) บุคลิกภาพ (Personality) ในวัยกลางคนของตนไว้เมื่อเข้าสู่วัยชรา ความต่อเนื่องของบทบาททางสังคมและกิจกรรมจะสามารถรักษาไว้ซึ่งเกียรติภูมิของตนเองเกี่ยวกับภาวะความชราที่พึงประสงค์มากกว่าที่จะยอมปรับเปลี่ยนไปตามบรรทัดฐาน (Norms) ทั่วไปของสังคม

กล่าวโดยสรุป กระบวนการนิยามความหมาย และการมองว่าคนชรา หรือผู้สูงอายุ นั้นหมายถึงอะไรและหมายถึงใครนั้น ขึ้นอยู่กับการสร้างมุมมองต่อผู้สูงอายุว่า เราจะมองผู้สูงอายุในฐานะไหน จะมองในแง่มุมใด และจะมองอย่างไร เพราะแต่ละแง่มุมก็มีความหมายและคุณค่าที่แตกต่างกันออกไป โดยจะเห็นว่าในทางสังคมนั้นสาขาวิชาต่าง ๆ ที่หยิบยกขึ้นมา นำเสนอ มีมุมมองและคำอธิบายต่อ ผู้สูงอายุและคนชราในความหมายที่หลากหลาย อาจเป็นไปได้ในทางลบบ้าง หรือบวกบ้าง เพราะขึ้นอยู่กับการมองและประสบการณ์ส่วนตัว ดังนั้นจึง ไม่สามารถหาข้อสรุป หรือคำอธิบายได้อย่างชัดเจนตายตัว แต่ในภาพกว้าง ๆ เราสามารถพิจารณาผู้สูงอายุจากปัจจัยด้าน อายุ ร่างกาย อารมณ์ความรู้สึก สถานภาพ บทบาทและหน้าที่ทางสังคม หรือสามารถพิจารณาได้จากตัวบท กฎหมาย หรือ คำนิยามที่ตายตัวจากภาครัฐ แต่ก็ต้องพิจารณาให้รอบคอบและรอบด้านเพื่อมิให้คนชราอยู่ในความหมายที่ติดลบจนเกินไป ในขณะที่อีกแง่มุมหนึ่ง เราสามารถพิจารณาผู้สูงอายุได้ในฐานะผู้ที่มีประสบการณ์ และเป็นที่ยอมรับเพราะมีอายุที่ยาวนาน ตลอดจนเป็นปูชนียบุคคลของสังคม ที่ควรมองอย่างมีค่าและมีความสำคัญในฐานะที่มีบทบาทและหน้าที่ต่อสังคม

3.1.2 ผู้สูงอายุและหญิงสูงอายุ ในมุมมองนักเวชศาสตร์ผู้สูงอายุและนักพัฒนาวิทยา

สำหรับนักเวชศาสตร์และนักพัฒนาวิทยา พยายามที่จะศึกษาและอธิบายถึงผู้สูงอายุโดยใช้ทฤษฎีทางชีววิทยา ซึ่งเป็นแนวทฤษฎีที่อธิบายถึงสาเหตุแห่งความชราของสังขาร ซึ่งมีอยู่ใน 2 แนวทฤษฎี ดังต่อไปนี้

ทฤษฎีแรก เป็นทฤษฎีที่เชื่อว่า Autoimmunity ซึ่งเป็นทฤษฎีที่มีความเชื่อว่าความชราเกิดจากร่างกายสร้างภูมิคุ้มกันปกติน้อยลง พร้อม ๆ กันกับการสร้างภูมิคุ้มกันชนิดทำลายตัวเองมากขึ้น การสร้างภูมิคุ้มกันปกติน้อยลง ทำให้ร่างกายต่อสู้เชื้อโรคและสิ่งแปลกปลอมได้ไม่ดี ทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ง่าย

ทฤษฎี Error เป็นอีกแนวทฤษฎีที่พยายามอธิบายว่า เมื่อคนหรือสัตว์มีอายุเพิ่มมากขึ้น ยีนส์ของผู้นั้นจะค่อย ๆ เกิดความผิดปกติ และภาวะความผิดปกตินี้จะค่อย ๆ เพิ่มขึ้นจนถึงจุดหนึ่งที่ทำให้เซลล์ต่าง ๆ ของร่างกายเสื่อมและหมดอายุลง (เขมิก้า ยามะรัต, 2527, น. 6)

วิทิลักษณ์ จันทรธนสมบัติ (2552, น. 11) สรุปความหมายของผู้สูงอายุว่า เมื่อบุคคลมีอายุเพิ่มขึ้นมากขึ้น (Chronologically) การเปลี่ยนแปลงทางด้านความเสื่อมจะเพิ่มขึ้น (Biologically) ทั้งสติปัญญา ความจำ การเรียนรู้ สภาพทางจิตใจจะเปลี่ยนแปลงไป (Psychologically) ตลอดจน สถานภาพบทบาท และภาระหน้าที่ทางสังคม (Sociologically) ก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

สุรกุล เจนอบรม (2549, น. 139, อ้างถึงใน วิทิลักษณ์ จันทรธนสมบัติ, 2552, น. 11) อธิบายว่า ผู้สูงอายุจะต้องเป็นบุคคลที่อยู่ในวัยสุดท้ายของวงจรชีวิต ซึ่งวงจรชีวิตนั้นจะเริ่มตั้งแต่วัยทารก วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยผู้ใหญ่และวัยชรา

ฟอง เกิดแก้ว (2525, น. 124) มองว่าผู้สูงอายุ คือ ผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป เป็นผู้ที่เสื่อมตามสภาพ กำลังลดน้อยลง เชื่องช้า เป็นผู้สมควรได้รับการดูแลหรืออุปการะ และเป็นผู้ที่มีโรคต้องได้รับความช่วยเหลือ

เบญจา จิรภัทรพิมล (2543, น. 210) ได้ทำการทบทวนแนวคิดผู้สูงอายุของนักพฤฒาวิทยา (Gerontologist) ซึ่ง Hooyman and Kiyak ได้ให้ความหมายของคนชราว่าเป็นกระบวนการที่ประกอบด้วย

(1) พิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจากความจริงที่ปรากฏ (Chronologists) โดยพิจารณาได้จากปีที่เกิดหรือการคำนวณปี อายุ ที่ปรากฏตามปฏิทิน โดยไม่นำเอาเรื่องสุขภาพ ความสามารถ สติปัญญา และบทบาททางสังคม มาพิจารณาประกอบรวม เป็นต้นว่า คนที่มีอายุ 75 ปีย่อมแก่กว่าคนที่อายุ 45 ปี เป็นต้น

(2) พิจารณาจากความเป็นผู้สูงอายุ จากการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย (Physiological Aging หรือ Biological Aging) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านสรีระวิทยาที่ทำให้การทำงานของระบบอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายลดประสิทธิภาพลง มีสาเหตุมาจากการลดลงของเซลล์ทดแทนเมื่อคนเราอายุมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีเซลล์อีกประเภทหนึ่งที่จะเสื่อมสลายไปเมื่อคนอายุมากขึ้นโดยไม่มีเซลล์ใหม่มาแทนที่ ภาวะความชราเช่นนี้จึงสามารถตัดสินได้จากการวัดประสิทธิภาพการทำงานของระบบอวัยวะต่าง ๆ ของปัจเจกบุคคล

(3) พิจารณาความเป็นผู้สูงอายุจากลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ (Psychological Aging) หรือภาวะความชราทางจิต ในแง่นี้รวมเอาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกระบวนการประสาทสัมผัสและการรับรู้ การทำหน้าที่ของจิต ไม่ว่าจะเป็นความทรงจำ การเรียนรู้ และสติปัญญา ความสามารถในการปรับตัว บุคลิกภาพ แรงขับทางธรรมชาติ และแรงจูงใจ ดังนั้นบุคคลที่มีความกระตือรือร้นทางสติปัญญาและความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ใหม่ได้ดีจึงถูกพิจารณาว่ายังไม่เข้าสู่ภาวะความชรา

(4) พิจารณาจากภาวะความชราทางสังคม (Sociological Aging) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงบทบาทของบุคคลและความสัมพันธ์ในโครงสร้างทางสังคม ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์กับเพื่อน ความสัมพันธ์ในสถานที่ทำงาน รวมทั้ง ความสัมพันธ์กับองค์กรต่าง ๆ เช่น ศาสนาและการเมือง เมื่อบุคคลมีอายุสูงขึ้นรวมทั้งมีภาวะ ความชราทางชีววิทยา (ทางร่างกาย) และทางจิต ย่อมจะยังผลให้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทและ ความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยเช่นกัน ดังนั้น บริบททางสังคมที่แตกต่างกันในแต่ละบุคคลย่อมจะ เป็นตัวกำหนดความหมายของภาวะความชราของบุคคลนั้น ซึ่งจะเป็นได้ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ

ในเบื้องต้นได้นำเสนอแนวคิด มุมมอง และนันทศาสตร์ของนักวิชาการ นัก วิชาชีพในสายต่าง ๆ เพื่อให้เห็นว่าความชรา หรือ ผู้สูงอายุถูกอธิบายไว้ในแง่มุมมองและ อธิบายไว้อย่างไรบ้าง เพื่อจะเป็นประโยชน์ในการมองประเด็นสูงอายุในภาพที่กว้างออกไปจาก เดิม และในหัวข้อถัดไปเป็นการนำเสนอถึงวาทกรรมต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายหญิงสูงอายุหรือ การมองหญิงสูงอายุว่าเป็นปัญหาทางสังคมในมิติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

3.2 ความเป็นเพศสภาพ (Gender) วัย (Age) และภาวะกตัญญูในฐานะอื่นฐานะแม่ และ เมียหรือการทำให้หญิงสูงอายุเป็นอื่น (The other)

พรพรรณ สมบูรณ์บัตติ ที่ศึกษาและวิจัยเรื่อง “หญิงชรา ภาพตัวแทนในรายการสารคดี โทรทัศน์ คนค้นตน” (2549) โดยผลการศึกษานั้นได้สรุปให้เห็นการสร้างภาพตัวแทนของหญิงชรา ที่มีลักษณะร่วมกับหญิงชรากระแสหลัก นั่นคือ ในฐานะแม่และเมีย นอกจากนั้นยังค้นพบถึง การสร้างภาพและการประกอบให้หญิงชรากลายเป็นคนชายขอบหรือ มีลักษณะเบี่ยงเบนไปจาก กระแสหลัก อาจกล่าวโดยสรุปดังนี้

ในประการแรก การประกอบสร้างภาพหญิงชราในรายการสารคดีโทรทัศน์คนค้นตน ที่มีลักษณะร่วมกับหญิงชรากระแสหลักหรือหญิงชราโดยทั่วไปนั่นคือ ภาพหญิงชราในฐานะแม่ และการเลี้ยงดูลูกหลาน (Motherhood) ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ระบุว่า ภาพตัวแทนดังกล่าวเป็นเพศ ตัวแทนของหญิงชราจากมิติทางเพศ (Gender) ที่เพศหญิงทุกคนจะได้รับทันทีเมื่อให้กำเนิดบุตร หลานหรือทายาท และสถานภาพที่ติดตัวเพศหญิงไปจนแก่เฒ่า นอกจากนั้นเมื่อเข้าสู่วัยชราอาจ ได้รับบทบาทยายเพิ่มขึ้นอีกบทบาทหนึ่งเมื่อลูกมีทายาทอีกรุ่นหนึ่ง ภาพหญิงที่ปรากฏในบทบาท แม่และยาย คือภาพ วัยชราที่มีความรักยิ่งใหญ่ มีความเสียสละ และการหาเลี้ยงลูกหลานตาม ลำพัง ซึ่งอาจทำให้หญิงชรากลายเป็นผู้นำสงสารหรือนำเห็นอกเห็นใจในสายตาผู้อื่น ซึ่งบทบาท

ของความเป็นแม่และการหาเลี้ยงดูลูกนั้นถือว่าเป็นบทบาทปกติหรือภาพตัวแทนสากลของเพศหญิงตั้งแต่การให้กำเนิดทายาทจนกระทั่งวัยชรา

นอกจากนั้น พรพวรรณ สมบูรณ์บริติ ยังค้นพบอีกว่า ภาพตัวแทนของหญิงชราในงานศึกษานี้ นั่นคือภาพที่เป็นหญิงชราผู้มีบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นมิติในด้านสังคม (Social Aging) และภาพของหญิงชราที่ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการยึดเหนี่ยวจิตใจเมื่อยามมีทุกข์ ซึ่งภาพตัวแทนนี้เป็นภาพตัวแทนที่เป็นครรลองปฏิบัติของหญิงชราโดยทั่วไปตามการรับรู้ของคนในสังคม ในขณะที่เดียวกันก็สร้างภาพตัวแทนของหญิงชราในสภาวะของการเป็นชายขอบที่แตกต่างไปจากกระแสหลักดังนี้ คือ

1. หญิงชราคือผู้ที่เสื่อมโทรมทางร่างกายแต่มีจิตใจที่แข็งแกร่ง
2. เป็นผู้ที่มีฐานะยากจนในชนบท
3. เป็นผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา
4. เป็นผู้ไร้อำนาจในการต่อรองทางสังคม
5. เป็นผู้ที่ใช้ชีวิตอย่างดั้นรอนและต้องต่อสู้
6. เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสังคมสมัยใหม่
7. เป็นผู้ที่ไม่มีคุณค่าสำหรับลูกหลาน

โดยภาพดังกล่าวนี้เป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงการเป็นคนชายขอบเรื่องเพศ วัย และการยอมรับทางสังคมของหญิงชรา ทั้งนี้เพราะภาพหญิงชราที่รายการดังกล่าวได้นำเสนอเป็นภาพที่แตกต่างไปจากหญิงชราในกระแสหลักหรือต่างไปจากการรับรู้ทั่วไปของคนในสังคม

จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ (2547, น. 28-31) อธิบายถึงเพศสภาพ (Gender) วัย (Age) และความเป็นอื่น (The other) ของหญิงสูงอายุ โดยกล่าวถึงมาตรฐานเชิงซ้อนเรื่องเพศและมายาคติที่สังคมสร้างขึ้นเกี่ยวกับหญิงสูงอายุโดยจำแนกเป็น 2 ด้านดังนี้ คือ

1. ด้านร่างกาย เพศคติและมาตรฐานเชิงซ้อนที่ชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงแก่เร็วกว่าผู้ชาย และเมื่อผู้หญิงมีอายุมากขึ้น และน่าสนใจหรือแรงดึงดูดทางเพศจะลดน้อยลง ทำให้เพศหญิงมีความวิตกกังวลต่อการเปลี่ยนแปลงเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมากกว่าเพศชาย โดยเฉพาะเมื่อวัฒนธรรมบริโภคนิยมเข้ามามีบทบาทประจำวัน ร่างกายจึงมิใช่เพียงแค่ลักษณะทางกายภาพที่ติดตัวมาเท่านั้น แต่ร่างกายเป็นสิ่งสำคัญที่ตัดสินความมีอายุและร่างกายถูกนำมาใช้ในเชิงการเมืองเพื่อพัฒนาเข้าสู่ความเป็นอุตสาหกรรมทุกแขนง ในสังคมแบบทุนนิยมที่เน้นความแข็งแรงของร่างกายและการได้สัดส่วนของรูปร่าง ความกระฉับกระเฉงในการดำเนินชีวิต ทำให้คุณลักษณะของความชราได้รับการปฏิเสธหรือในด้านการทำงานที่เน้นถึงผลกำไรและจุดคุ้มทุน บุคลิกที่ดี ร่ายกายที่งามสง่าถูกนำมาเป็นส่วนประกอบสำคัญในการพิจารณารับเข้าทำงาน ดังนั้น นายจ้างจึงไม่

ต้องการที่จะรับคนชราหรือคนสูงอายุที่ไร้ทักษะเข้าทำงาน ซึ่งจากลักษณะนี้เองที่กำหนดให้มีการจัดระเบียบร่างกายและเป็นมายาคติว่า ชายต้องมีรูปร่างแข็งแรงปีกบินและหุ่นนักกีฬา ส่วนลักษณะของความเป็นหญิงที่แท้จริงคือรูปร่างที่ผอม เปรี้ยว บอบบางและอ่อนเยาว์ ทำให้ผู้หญิงในปัจจุบันหันมาให้ความสนใจกับรูปร่าง หน้าตามากยิ่งขึ้นด้วยการควบคุมร่างกายไม่ให้อ้วนเพราะความผอมเป็นเครื่องหมายของบุคลิกภาพดี และมีเส้นหนึ่งดึงดูดต่อเพศตรงข้ามซึ่ง Toni M. Calasanti and Kathlee F. Slevin (2002) กล่าวว่า ความอ่อนเยาว์ คืออำนาจของผู้หญิง

และจากมายาคติข้างต้นนี้เอง ที่ความแก่ ความอ้วนกลับกลายเป็นส่วนเกินที่ผู้หญิงทุกคนต้องการกำจัดทิ้ง เพราะสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการปล่อยตัว ไม่รู้จักการควบคุมตนเองและขาดอำนาจแห่งความเป็นหญิง ตลอดจนการสร้างค่านิยมที่ทำให้ผู้หญิงต้องมีร่างกายที่ผอมเปรี้ยว และเยาว์วัยก็ไม่ได้เป็นผลดีกับผู้หญิงมากเท่าใดนัก เพราะนอกจากผู้หญิงจะต้องทุกข์ทรมานกับการควบคุมร่างกายไม่ให้อ้วนและแก่ตามความคาดหวังของสังคมแล้ว ร่างกายที่บอบบางของผู้หญิงถูกใช้เป็นข้อจำกัดไม่ให้ผู้หญิงเข้าศึกษาต่อหรือเข้าทำงานในบางประเภท เช่น โรงเรียนเทคนิค หรือโรงเรียนเตรียมทหาร หรืองานที่ต้องใช้กำลังมาก ๆ งานผู้บริหารระดับสูง ๆ ที่กำหนดเฉพาะผู้ชายเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม โรงงานอุตสาหกรรมหรือแรงงานรับจ้างไร้ฝีมือกลับเป็นอาชีพที่ต้องการแรงงานจากผู้หญิง ซึ่งมีข้อจำกัดว่าจะต้องเป็นเพศหญิงที่อยู่ในวัยทำงานเท่านั้น ทั้งนี้เพราะ ผู้หญิงหรือแรงงานหญิงเป็นแรงงานราคาถูกและไร้อำนาจในการต่อรอง ดังนั้นหญิงสูงอายุที่มีการศึกษาน้อยจึงประสบกับปัญหาของการถูกเลือกปฏิบัติและไร้โอกาสในการหางานทำ ส่งผลให้หญิงสูงอายุที่มีฐานะยากจนกลายเป็นคนด้อยโอกาสในสังคมและถูกผลักดันให้เป็นผู้ที่เป็นชายขอบของการพัฒนาในสังคม

สอดคล้องกับความเห็นของ Simon de Beauvoir ได้อธิบายถึงความด้อยหรือความเป็นอื่นของผู้หญิงที่ต้องถูกเผชิญนั้นไม่ได้เกิดจากความแตกต่างทางร่างกายระหว่างหญิงกับชาย แต่เกิดจากสภาพทางสังคมที่ได้สร้างมายาคติต่าง ๆ เพื่อบอกว่าผู้หญิงในอุดมคติเป็นอย่างไร ซึ่งมายาคติเหล่านี้ถูกอธิบายขึ้นเพื่อความเป็นประโยชน์ต่อเพศชาย แต่สิ่งที่พึงสังเกตหรือน่าขบคิดคือ เพศหญิงเองก็รับเอามายาคติเหล่านี้มาเป็นความเชื่อของตัวเองและพร้อมใจกันปฏิบัติตามมายาคติเหล่านั้นอย่างเคร่งครัด และสอดคล้องกันอีกกับแนวคิดเรื่องมายาคติของการหมดประจำเดือน หรือการเข้าสู่วัยทอง ที่เป็นกระบวนการที่ถูกทำให้เชื่อว่าเป็นความเจ็บป่วยจำเป็นที่จะต้องรับการรักษา ทั้งนี้เนื่องจากความรู้แบบชายเป็นใหญ่ได้เข้ามาแทนที่ความรู้ของหมอชาวบ้าน หรือหมอตำแย ซึ่งผู้หญิงถูกทำให้เชื่อว่า “หมอคือผู้รู้ที่ดีที่สุด” ผู้หญิงส่วนมากจึงได้ยินเรื่องเล่าส่วนตัวและการปฏิบัติตามแพทย์สั่ง สิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อที่ผิดเกี่ยวกับร่างกายของผู้หญิงและได้รับการยึดถือสืบทอดต่อกันมา และในการอธิบายลักษณะนี้เองที่ Helene Deutsch ผู้ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของ

พรอซ์ นักจิตวิทยาอันเลื่องชื่อ ที่พูดถึงการหมดประจำเดือนว่า เป็นการตายไปแล้วครั้งหนึ่งของผู้หญิงหรือความเชื่อที่ว่าการหมดประจำเดือนเป็นความเสื่อมของชีวิต เป็นสัญญาณบ่งบอกไปถึงความชรา ซึ่งเป็นภาพที่ผู้หญิงสูงอายุ นั้นขาดความสามารถ หมดเรี่ยวแรง อยู่ในภาวะซึมเศร้า ไม่สามารถคิดหรือมีพฤติกรรมอันเป็นเหตุเป็นผลและไม่สมควรที่จะอยู่ในตำแหน่งที่มีความรับผิดชอบใด ๆ นอกจากนี้ Helene Deutsch ยังกล่าวถึงผู้หญิงหมดประจำเดือนว่า ไม่ใช่ผู้ชายและไม่ใช่ผู้หญิงที่สามารถทำหน้าที่ของตนได้อีกต่อไป ดังนั้นสมควรได้รับการรักษา การให้ยา การผ่าตัด การบำบัดทางจิต หรือ ซึ่งเป็นคำอธิบายที่ใช้กล่าวถึงเฉพาะผู้หญิงเท่านั้น และไม่เคยกล่าวถึงในผู้สูงอายุชายเลยแม้แต่น้อย (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545)

นอกจากนั้น Simon de Beauvoir (อ้างถึงใน สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, 2545, น. 174) กล่าวเสริมถึงภาวะหมดประจำเดือนของผู้หญิงสูงอายุว่า ถึงแม้ในวัฒนธรรมกระแสหลัก ภาวะการหมดประจำเดือนจะได้รับการนิยามว่าเป็นโรคภัยไข้เจ็บ หรือเป็นความเสื่อมทางร่างกายที่ไม่อาจดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ตามปกติ สำหรับในวัฒนธรรมนอกกระแสหลักแล้ว ภาวะหมดประจำเดือน (Monopause) หรือการเข้าสู่วัยทองของผู้หญิงกลับได้รับการให้ความหมายหรือการนิยามที่ตรงข้ามกันว่าเป็นช่วงที่เอื้อให้ผู้สูงอายุหลุดพ้นจากข้อห้ามทางสังคมที่กำหนดไว้สำหรับหญิงสาวหลายประการ เพราะพ้นจากวัยเจริญพันธุ์แล้ว อาทิเช่น การเข้าสังคม การคบหาชาย และไม่ได้รับการกระทบต่ออารมณ์มีความสุขทางเพศแต่อย่างใด

สุภร คุ่มทองคำ และคณะ (2543, น. 142) ได้กล่าวถึงประเด็นโต้แย้งถึงภาวะการกดทับและการทำให้เป็นอื่นของผู้สูงอายุว่าอคติต่อความชราที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของผู้หญิงชราเป็นอย่างมาก เพราะมาตรฐานเชิงซ้อนในเรื่องวัยและเพศนี้ถูกกำหนดและถูกทำให้ยอมรับความคิดของผู้ชาย โดยเฉพาะแนวคิดที่ว่า ชายสูงวัยมีวิสัยทัศน์แห่งประสบการณ์ทำให้ดูโดดเด่นเป็นสง่า ในขณะที่หญิงสูงวัยมีวิสัยทัศน์ที่เกี่ยวพันกับหน้าที่ทำให้ดูแก่ไปถนัดตา ดังนั้นวุฒิภาวะจึงทำให้ผู้ชายมีความโดดเด่นดูดีใจทางเพศ ในขณะที่ผู้หญิงกลายเป็นคุณย่าหรือคุณยายไปในที่สุด

Tan Poo Chang (2000, p. 44) ที่กล่าวถึงมาตรฐานเชิงซ้อนในสังคมที่ทำให้หญิงสูงอายุกลายเป็นอื่น โดยมองว่า หญิงสูงอายุมีปริมาณมากกว่าผู้ชาย ต้องเผชิญกับความโดดเดี่ยว เป็นโสด เป็นหม้าย หย่าร้างมากกว่าผู้ชาย และประสบปัญหาทางทางเศรษฐกิจมีความยากจนสูงกว่าผู้สูงอายุชายโดยสาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะ โครงสร้างทางสังคมเป็นตัวกำหนดและเข้ามาควบคุมให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะที่เป็นรองและสร้างคามด้อยโอกาสให้กับเพศหญิงตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเข้าสู่วัยสูงอายุ โดยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่สังคมสร้างขึ้นได้เข้ามาจัดระเบียบและควบคุมความประพฤติของเพศหญิงอย่างเคร่งครัด แต่ทว่ากฎเกณฑ์เดียวกันนี้กลับให้ความอະลุ่มอล่วย

และเพิกเฉยกับพฤติกรรมของเพศชาย ซึ่งอาจเรียกคุณลักษณะของกฎเกณฑ์ดังกล่าวว่า “มาตรฐานเชิงซ้อน”

โดยมาตรฐานเชิงซ้อนนี้เองที่ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม และนำมาซึ่งความเสียเปรียบของผู้หญิงเช่น ค่านิยมที่ปลูกฝังว่าผู้หญิงไม่จำเป็นต้องเรียนสูง ในขณะที่เพศชายจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ติดตัว หรือในเรื่องของการแบ่งงานตามเพศ (gender division of labor) โดยกำหนดหน้าที่หลักของผู้หญิงว่า คือการทำงานบ้าน การเลี้ยงดูลูกและการสืบพันธุ์ ในขณะที่หน้าที่หลักของผู้ชายคือการออกไปทำงานนอกบ้านเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว การจำกัดทางการศึกษา และการแบ่งงานตามเพศที่เด่นชัดเช่นนี้ทำให้ชีวิตของผู้หญิงถูกจำกัดอยู่เพียงพื้นที่ในบ้าน โลกของผู้หญิงจึงมีเพียงบ้าน สามีและลูก ขาดอิสระในการดำรงชีวิต และตกอยู่ในสภาพที่พึ่งพิงและยอมจำนนต่อผู้ชาย จนกระทั่งช่วงชีวิตได้ก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุ ส่วนลูกหลานก็แยกย้ายออกไปตั้งครอบครัวใหม่ หญิงสูงอายุจึงต้องประสบกับความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ ขาดหลักพึ่งพิงและส่งผลให้ผู้สูงอายุหญิงมีฐานะยากจนมากกว่าผู้สูงอายุชายถึงสองเท่า

และยังหมายรวมไปถึงการเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุชายสามารถมีภรรยาได้มากกว่าหนึ่งคน แต่งงานใหม่ได้หลายครั้งและสามารถที่แต่งงานได้ใหม่กับหญิงที่อายุน้อยกว่าโดยไม่ได้รับการตำหนิจากสังคมซึ่งตรงข้ามกับเพศหญิง หากแต่งงานใหม่กับเพศชายที่มีอายุน้อยกว่ามักถูกมองและถูกตั้งคำถามจากสังคมในแง่ลบและไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมเท่าที่ควร ซึ่งข้อจำกัดทางวัฒนธรรมและประเพณีเช่นนี้ ทำให้ผู้สูงอายุหญิงจะต้องดำรงสถานะของความเปราะบาง หมายเหี่ยวร้าง สูงกว่าเพศชาย ประกอบกับพื้นฐานชีวิตของเพศหญิงส่วนใหญ่ที่ได้รับการศึกษาน้อย ไม่เคยได้รับการฝึกฝนในเรื่องของอาชีพที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ตลอดจนไม่มีเงินเก็บหรือทุนและเบี้ยเลี้ยงในยามชรา ทำให้หญิงสูงอายุจึงต้องเผชิญกับแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจและต้องต่อสู้กับความยากจนอย่างโดดเดี่ยว (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 28-31)

คล้ายคลึงกับงานศึกษาของ มาลี จิรวัดนานนท์ (2545, น. 13) ที่พบว่า ผู้หญิงที่ต้องเผชิญกับการเป็นครอบครัวแม่คนเดียวหรือผู้หญิงที่อยู่ในสถานะหม้าย เหี่ยวร้าง แยกทาง จะพบกับปัญหาความยากจนเป็นปัญหาหลักซึ่งปัจจัยและเงื่อนไขแม่คนเดียวต้องประสบปัญหาทางเศรษฐกิจและมีความยากจนได้แก่ ความยากลำบากของผู้หญิงในตลาดแรงงานและความไม่เสมอภาคทางเพศ การมีบทบาทควบคุมของการเป็นพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน และการให้ความช่วยเหลือที่ไม่เพียงพอของอดีตคู่สมรส รวมถึงหน่วยงานสวัสดิการที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน

3.3 กระบวนการ หรือ กลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดของหญิงสูงอายุท่ามกลางความกดทับทางเพศ และความกดทับทางวัยที่เผชิญ

กระบวนการต่อรอง หรือกลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดของหญิงสูงอายุท่ามกลางความกดทับทางเพศและวัยนั้น พบว่า การศึกษาเรื่องคนชราในสถานสงเคราะห์ ชีวิตและตัวตน ของ เรืองรอง ชาญวุฒิธรรม (2547, น. 45) ชี้ให้เห็นว่า เมื่อสังคมได้สร้างความหมายและให้คุณค่ากับคนชราในสถานสงเคราะห์ว่าเป็นบุคคลที่ถูกทอดทิ้ง น่าสงสาร และเป็นผู้ที่ไม่มีความสุขในชีวิต ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการสร้างความเป็นอื่นให้กับคนชราในสถานสงเคราะห์ด้วยแนวคิดและนโยบายการปฏิบัติงานของภาครัฐภายในสถานสงเคราะห์ การเบียดขับคนชราเหล่านี้ออกจากสังคมสะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้และการกระทำของคนในสังคมที่มีต่อคนชราในสถานสงเคราะห์ และส่งผลต่อความรู้สึกของคนชราด้วยกัน ซึ่งจากความหมายที่สังคมมอบให้คนชราในสถานสงเคราะห์ คนชราที่อยู่ภายในก็รับรู้และเข้าใจถึงการให้ความหมายของสังคมต่อตนเอง ในขณะเดียวกันบรรดาคนชราทั้งหลายก็ได้สร้างกระบวนการ และกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อความอยู่รอด เพื่อตอบโต้ความหมายและคุณค่าที่สังคมมอบให้ด้วยตัวของคนชราเอง

ซึ่ง เรืองรอง ชาญวุฒิธรรม ได้ค้นพบกระบวนการต่อรอง กระบวนการสร้างความหมายของคนชราในสถานสงเคราะห์ ดังต่อไปนี้ คือ

1. กระบวนการต่อรองความหมาย

กระบวนการต่อรองความหมายของคนชราในสถานสงเคราะห์นั้นเป็นประเด็นที่ เรืองรอง ชาญวุฒิธรรมค้นพบจากการศึกษาของตนเอง ว่าภายในสถานสงเคราะห์นั้นคนชราได้สร้างกระบวนการต่อรองเพื่อความอยู่รอดและตอบโต้แนวคิดของคนทั่วไป อันประกอบด้วย กระบวนการต่อรองความหมาย และกระบวนการต่อรองในการดำเนินชีวิต ดังสรุปดังนี้

1.1 สถานสงเคราะห์ ทางเลือกหนึ่งในชีวิตบั้นปลาย

ซึ่งในความหมายที่สังคมมอบให้ นั้น สถานสงเคราะห์ คือ เป็นแหล่งรวมของคนชราที่ถูกกลืนกลานทอดทิ้ง ไม่เลี้ยงดูหรือเหลียวแล ในขณะที่คนชราตอบโต้มุมมองของสังคมเหล่านี้ว่า ในความเป็นจริงนั้นตัวของคนชราเองต่างหากที่เป็นคนทอดทิ้งครอบครัวหรือลูกหลาน ซึ่งการตัดสินใจเข้ามาอยู่ในสถานสงเคราะห์นั้น เพราะเป็นทางเลือกหนึ่งของสังคม ทำให้คนชราหลุดพ้นออกจากภาวะหรือหน้าที่ต่อครอบครัว ตัวของคนชราเองไม่ได้อยากเข้าไปแบกรับภาระอีก รวมถึงสถานสงเคราะห์นั้นคือแหล่ง หรือหนทางหนึ่งในการหยุดซึ่งบทบาทหน้าที่ของคนชราต่อครอบครัวและลูกหลาน และสำหรับคนชราบางคนนั้น สถานสงเคราะห์คือ หนทางสำหรับการมีเวลาส่วนตัวในการทำกิจกรรมที่ตนเองชอบ และมีอิสระในการทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งคนชรามองว่า

สถานสงเคราะห์คือสถานที่สาธารณะที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน ดังนั้นเรื่องร้องจึงสรุปว่า การมองสถานสงเคราะห์มีแต่เพียงคนชราที่ถูกทอดทิ้งนั้นอาจไม่ใช่ความเป็นจริงเสมอไป เพราะสำหรับคนชราเองนั้น เลือกว่าจะเข้ามาอยู่ในสถานที่แห่งนี้เองด้วยความเต็มใจ และสถานสงเคราะห์ก็เป็นพื้นที่หนึ่งในการเลือกดำเนินชีวิตของคนชราในสิ่งที่ตนอยากจะเป็นโดยไม่ต้องอยู่ในสภาวะกดดัน

1.2 สถานสงเคราะห์เรื่องการไร้ค่า และการมีคุณค่า

ในมุมมองของคนทั่วไป สถานสงเคราะห์คือสถานที่ที่สังคมมองว่า เป็นที่พึ่งแหล่งสุดท้ายของคนชราที่ไม่สามารถพึ่งพาตนเอง ไม่สามารถดูแลตัวเองได้ หรือไร้ซึ่งความสามารถในการยังประโยชน์ต่าง ๆ แก่ผู้อื่นและสังคม คนชราที่เข้ามาอยู่ในสถานสงเคราะห์จึงต้องรอรับโอกาสจากสังคม และรอการช่วยเหลือต่าง ๆ จากสังคม แต่การศึกษาของ เรืองรอง ชาญวุฒิศิริม กลับค้นพบว่า คนชราในสถานสงเคราะห์นั้นมองว่าตนเองว่าเป็นผู้ที่ช่วยเหลือคนอื่น และสังคม อย่างน้อยที่สุดก็คือการช่วยเหลือครอบครัวและลูกหลานของตน ทางหนึ่งก็คือลูกหลานไม่ต้องมากังวลและเป็นห่วงคนชรา หรือคอยมาดูแลเรื่องสุขภาพอนามัย การที่คนชราตัดสินใจเข้ามาอยู่ในสถานสงเคราะห์จึงเป็นการแบ่งเบาภาระและลดความรับผิดชอบของลูกหลานและครอบครัว ดังนั้นการที่คนชราเข้ามาอยู่ในสถานสงเคราะห์จึงไม่ใช่เพียงบุคคลที่ไร้ค่าและไร้ความหมายหรือเป็นบุคคลที่ไม่สามารถยังประโยชน์ให้กับผู้อื่นได้ แต่กลับเป็นหนทางในการช่วยเหลือครอบครัวญาติพี่น้องและลูกหลานของตนเอง

1.3 คนชราในสถานสงเคราะห์กับการหาเงินเลี้ยงตัวเอง

จากการมองโลกทางสังคมของคนทั่วไป ต่อคนชรา นั้น คือ ผู้ที่รอรับการช่วยเหลือ หรือคนชราคือผู้ที่สังคมจะต้องดูแลเพราะไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ การศึกษาของ เรืองรอง ชาญวุฒิศิริม ได้สะท้อนและตอบโต้แนวคิดเหล่านั้นว่า แท้ที่จริงแล้วคนชราที่มีความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้ อย่างน้อยที่สุดก็คือการหาเงินเพื่อเลี้ยงดูตนเอง หรือสามารถหาเงินไว้ใช้จ่ายยามจำเป็นได้ โดยที่ไม่ต้องรอรับการช่วยเหลือจากใคร และสามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุขดังเช่นบุคคลทั่วไปโดยที่ไม่เป็นภาระของสังคมและครอบครัว

2. กระบวนการต่อรองในการดำเนินชีวิต

งานวิจัยและการศึกษาของ เรืองรอง ชาญวุฒิศิริม นั้นค้นพบประเด็นที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งในการสร้างกระบวนการต่อรองของคนชราในสถานสงเคราะห์ คือ กระบวนการต่อรองในการดำเนินชีวิต ซึ่ง เรืองรอง ได้ไล่เรียงประเด็นในกระบวนการต่อรองในการดำเนินชีวิตของคนชราในสถานสงเคราะห์นั้นก็เพื่อการผ่อนคลายความตึงเครียดกฎระเบียบภายใน

สถานสงเคราะห์ และเป็นการช่วยให้คนชราคงรักษาตัวตนของตัวเองไว้และทำให้คนชราที่นั้นหวนกลับสู่วิถีชีวิตแบบเดิม ๆ เพื่อลดภาวะกดดันกับสถานการณ์ที่กำลังเผชิญ

นอกจากนั้นแล้วจากการศึกษาดังกล่าวนั้น พบว่าคนชราในสถานสงเคราะห์ก็ไม่ได้แตกต่างจากคนทั่วไปที่บรรดาคนชราทั้งหลายจะต้องพยายามในการปรับตัวและปรับพฤติกรรมของตนเองให้เข้ากับสถานภาพและบทบาทที่คนชราในสถานสงเคราะห์อาศัยอยู่ และในการดำเนินชีวิตในสถานสงเคราะห์ ภาพของคนชราผู้นำสงสารอาจเป็นเพียงภาพที่หยิบยกขึ้นมาเพื่อใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับบุคคลภายนอก นอกจากนั้นในช่วงเวลาอื่น ๆ คนชราในสถานสงเคราะห์เหล่านี้ก็ยังเป็นบุคคลที่ต่อสู้ ปรับตัว และเลือกวิถีทางในการดำเนินชีวิตของตนเองและทำประโยชน์ให้กับตนเอง สังคม คนรอบข้างและครอบครัว ซึ่งสิ่งที่คุณชราในสถานสงเคราะห์จะหยิบยกขึ้นมาเพื่อนิยามและอธิบายตนเองนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์และผู้คนที่ตนเองได้พบเจอในเวลาต่าง ๆ (เรื่องรอง ชาญวุฒิศรธรรม, 2547, น. 102-122)

นอกจากนั้น นักสตรีนิยม อีกท่านหนึ่งที่ได้ทำการศึกษาและวิจัยเรื่อง “หญิงชรา ความจน คนชายขอบ : ชีวิตริมฟุตบาทของหญิงชราขอทาน” ของ จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ (2547, น. 10) ซึ่งผลการศึกษาดอนหนึ่งมุ่งเน้นในการอธิบายและทำความเข้าใจถึงการตัดสินใจเข้ามาใช้ชีวิตด้วยการเป็นขอทานในเมืองหลวง หญิงชราเหล่านี้ต้องเผชิญกับอุปสรรคปัญหาอะไรบ้าง และหญิงชราเหล่านี้มีวิธีในการแก้ไขปัญหา และปรับตัวเพื่อเอาตัวรอดในการให้การเป็นขอทานดำรงอยู่ได้ต่อไป ซึ่งผลการศึกษารูปได้ถึงวิธีการเอาตัวรอด กลยุทธ์ หรือกระบวนการในการต่อสู้กับปัญหาการกดทับ เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ของการเป็นขอทาน

โดย จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ สรุปผลการศึกษาว่า ปัจจัย วิธีการ กลยุทธ์ หรือกระบวนการในการต่อสู้กับปัญหาด้วยวิธีการอันหลากหลาย คือ

1. ปัจจัยเรื่องเพศสภาพกับการสิ้นไหลของตัวตนและพื้นที่

สำหรับพื้นที่ชนบทของหญิงชราอาจได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ให้หรือปูชนียบุคคลของหมู่บ้าน แต่เมื่อหญิงชราเข้ามาสู่เมืองเพื่อมาขอทาน สถานภาพของหญิงชราเหล่านี้เปลี่ยนไปเพียงเพราะสังคมมองว่าเป็นผู้สร้างภาระให้กับสังคม ดังนั้นจะเห็นว่าตัวตนและคุณค่าทางสังคมของหญิงชราขอทานจะแปรเปลี่ยนไปตามพื้นที่ที่หญิงชราปรากฏ ผลงานของจุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ ระบุว่า การที่หญิงชราออกมานั่งขอทานอยู่ในกรุงเทพมหานครพวกเธอเหล่านั้นจะถูกควบคุมและต่อต้านโดยอำนาจรัฐในรูปแบบต่าง ๆ ของการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งเมื่อนโยบายของรัฐได้มีมาตรการในการควบคุมคนเร่รอน และคนขอทาน อันทำให้หญิงชราต้องประสบปัญหาการถูกทำให้ไม่มีพื้นที่ ไม่มีตัวตนและไม่มีอำนาจต่อรองในสังคม ดังนั้นเมื่อหญิงชราต้องประสบกับปัญหาการถูกไล่และถูกรุมประชาสงเคราะห์ควบคุมตัว หญิงชราที่มีวิธีการแก้ไขในปัญหาและมี

กระบวนการในการต่อสู้หรือเอาตัวรอดในสังคมที่มีภาวะกดดันด้วยวิธีการอันหลากหลาย เช่น การนำของติดตัวมาด้วยในขณะทำการขอทาน เพื่อกล่าวอ้างเวลาถูกจับ เพื่อยืนยันว่าตนเป็นคนขายของมิใช่คนขอทาน หรือการขอทานในลักษณะของการสืซอ หรือเป่าแคน ดัดพิณ วิธีการเหล่านี้เป็นวิธีการในการต่อสู้และการเอาตัวรอดเพื่อป้องกันการถูกจับหรือการคุมขัง นอกจากนี้ยังมีวิธีการอื่น ๆ อีกมากมายที่เป็นการแก้ไขปัญหามาของหญิงชราเพื่อเอาตัวรอดในการดำรงชีพเพื่อการเป็นขอทานต่อไป

2. ปัจจัยเพศสภาพกับการสร้างตัวตนใหม่ของหญิงชราขอทาน

จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ ได้กล่าวถึงตัวตนของหญิงชราว่าได้ถูกทำให้หายไปจากกระบวนการพัฒนาประเทศ เนื่องจากอาชีพขอทานถูกมองว่าเป็นอาชีพที่ก่อปัญหาและส่งผลกระทบต่อสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ดังนั้นหญิงชราจึงพยายามที่จะดิ้นรนเพื่อต่อสู้ในการกำหนดสถานภาพของตนเอง โดยวิธีการอันหลากหลายดังต่อไปนี้ คือ ได้แก่

“การสร้างภาพพจน์ใหม่ ว่าฉันไม่ใช่ขอทาน” โดยพยายามสร้างความแตกต่างไปจากการเป็นขอทาน เป็นต้นว่า การพลิกแพลงรูปแบบการหารายได้ เช่น หญิงชราเร่ขายของ หญิงชราเป็นนักดนตรีหรือวงพิณ เช่น การเป่าแคน สืซอ ซึ่งส่วนใหญ่จะพบกับการหาเงินของขอทานที่เป็นหญิงและชายโดยเป็นนักแสดงดนตรี

หรือ การสร้างความหมายใหม่ “ฉันไม่ใช่ผู้พึ่งพิง” จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ ได้ระบุผลการศึกษาในประเด็นนี้ว่าเนื่องจากการขอทาน ถูกตีตราหรือถูกสังคมประณามว่ามีนัยยะทางลบ เช่น ในทางกฎหมายถูกอธิบายว่าขอทานเป็นผู้กระทำผิดกฎหมาย ส่วนในทางพุทธศาสนาขอทานเป็นการกระทำที่ขัดต่อคำสอนของศาสนาว่าไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ สำหรับทัศนคติของสังคม อธิบายว่า การขอทานเป็นลักษณะของคนขี้เกียจ เห็นแก่ตัว เอาเปรียบผู้อื่น และสมควรได้รับการถูกเหยียดหยามไปจนถึงถูกละเลย การสร้างความหมายในทางลบเช่นนี้ ส่งผลให้หญิงชราขอทานเป็นอื่นจากสังคม ตกต่ำ และเป็นภาวะกดดันที่ขัดแย้งภายในตัวเอง ดังนั้นการที่สังคมตีตราหรือมองหญิงชราด้วยมุมมองเหล่านี้จึงพยายามสร้างความหมายและหาเหตุผลใหม่มาสนับสนุนให้อาชีพขอทานนั้นสามารถดำรงอยู่ได้ต่อไปด้วยวิธีการดังเช่นต่อไปนี้ เป็นต้นว่า การกล่าวอ้างถึงความจำเป็นในการเป็นขอทาน การกล่าวอ้างถึงภาวะถูกทอดทิ้งจากบุตรหลานหรือการกล่าวอ้างว่ามีภาระที่ต้องเลี้ยงดูบุตร และการกล่าวอ้างว่าเป็นอาชีพที่สุจริตสามารถหาเงินได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้แล้วผลการศึกษาชิ้นนี้ยังสรุปว่า หญิงชราสร้างค่านิยมใหม่เพื่อใช้เรียกการกระทำของตนเอง แทน “ขอทาน” เช่น คำว่า มาหาเงิน มาทำงาน ดูหมิ่น มาขายของ หรือมาขอ เป็นต้น

และประการสุดท้าย การสร้างพื้นที่ใหม่ “ฉันไม่ใช่ภรรยาของสังคม” ทั้งนี้เพราะ อาชีพขอทานถูกมองว่าเป็นพฤติกรรมของมิจฉอาชีพ จึงทำให้อาชีพขอทานดูแปลกแยกไปจาก อาชีพอื่น ดังนั้นผลการศึกษาของจุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ จึงชี้ให้เห็นว่า บรรดาหญิงชราขอทาน พยายามรวมกลุ่มเพื่อสร้างพื้นที่แห่งการช่วยเหลือและการดูแลกันเอง หรือการสร้างพื้นที่ใหญ่ให้ อาชีพขอทานเป็นเสมือนครอบครัวสมมุติที่อยู่ร่วมกันแบบญาติพี่น้อง คอยช่วยเหลือ เกื้อกูล อาหาร และแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้แก่กัน โดยที่ไม่ต้องไปหวังพึ่งพิงหรือขอความช่วยเหลือจาก ลูกหลานในครอบครัวจริงมิให้ถูกมองว่าเป็นภรรยา นอกจากนี้พื้นที่การอยู่ร่วมกันของหญิงชรา ขอทานยังมีความจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ในอาชีพขอทาน ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งสิ้นสุดของการ เป็นขอทานครั้งหนึ่ง ๆ โดยเพื่อนที่เคยประกอบอาชีพขอทานมาก่อนจะคอยแนะนำการใช้ชีวิต ขอทาน เช่น การชักชวนให้เข้าสู่อาชีพขอทาน การอำนวยความสะดวกในเรื่องที่พักอาศัย การแนะนำช่องทางขอทาน และการให้กำลังใจ เป็นต้น (จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ, 2547, น. 172-175)

จากผลการศึกษาของนักมานุษยวิทยาอย่างเรื่องรอง ชาญวุฒิศิธรรม และนักสตรีนิยม อย่างจุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ ได้สะท้อนให้เราเห็นถึงกระบวนการ หรือ กลยุทธ์เพื่อความอยู่รอดของ หญิงสูงอายุท่ามกลางความกดทับทางเพศ และ ความกดทับทางวัยที่เผชิญของบรรดาหญิงชรา ทั้งในสถานสงเคราะห์และหญิงชราขอทาน โดยสิ่งที่เด่นชัดจากผลการวิจัยทั้ง 2 เรื่อง คือ

1. กระบวนการในการต่อรอง ดังจะเห็นว่า จากการภาวะกดทับทั้งทางสังคม และใน มิติอื่น ๆ นั้นเราจะพบว่าหญิงชรานั้นต่างถูกมองและให้ความหมายจากคนทั่วไปในด้านลบ ทั้ง ภาวะที่ต้องพึ่งพิง ภาวะการเป็นปัญหาของสังคม หรือการนิยามว่าเป็นไร้ประโยชน์ ดังนั้นจากผล การศึกษาทั้ง 2 เรื่องสะท้อนออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า หญิงชรานั้นจะต้องสร้างกระบวนการ ต่อรองเพื่อต่อสู้และตอบโต้กับวาทกรรมหรือกระแสสังคมที่มองว่าคนเหล่านี้เป็นอื่น

2. การสร้างความหมายใหม่ หรือ การนิยามตัวตนใหม่ จะพบว่าในงานวิจัยของ เรื่องรอง ชาญวุฒิศิธรรม นั้น หญิงชราในสถานสงเคราะห์จะต้องสร้างความหมายหรือนิยามตัวเอง ใหม่ว่าไม่ได้ถูกทอดทิ้งจากสังคม แต่มาอยู่ในสถานสงเคราะห์ เพียงเพราะต้องการเพื่อน ต้องการ พื้นที่อิสระ ต้องการละทิ้งบทบาทเดิม ๆ จากการเป็นแม่ ยาย หรือ ย่า เป็นต้น โดยที่ไม่ต้องการที่ จะแบกรับภาระของครอบครัว และเป็นการละทิ้งสถานภาพและบทบาทเดิม หรือเป็นการนิยาม ตัวเองว่าเพื่อ การเสียสละที่จะมาอยู่สถานสงเคราะห์เพื่อลดภาวะการพึ่งพิงจากบุตรหลาน หรือ การมองว่าสถานสงเคราะห์คือทางเลือกหนึ่งมากกว่าจะมองว่าสถานสงเคราะห์คือ สถานที่รวม ของคนถูกทอดทิ้ง ในขณะที่งานวิจัยของ จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ สะท้อนในแง่มุมของการสร้าง ความหมายใหม่ว่า หญิงชราเหล่านี้ไม่ได้มานั่งขอทาน แต่มาประกอบอาชีพทางเลือกที่ตนเอง

สามารถหาเลี้ยงตัวเองได้ด้วยตัวเอง โดยที่ไม่เป็นภาระของสังคม หรือการให้ความหมายโดยการกล่าวอ้างถึงความจำเป็นในการเป็นขอทาน การถูกทอดทิ้งจากบุตรหลานหรือการกล่าวอ้างว่ามีภาระที่ต้องเลี้ยงดูบุพการี และการกล่าวอ้างว่าเป็นอาชีพที่สุจริตสามารถหาเงินได้ด้วยตนเอง เป็นต้น จะเห็นว่า จากงานวิจัยดังกล่าวนี้ กระบวนการต่อสู้กับภาวะกดดัน หรือกลยุทธ์เพื่อการอยู่รอดของหญิงชราสูงอายุในสังคมนั้น คือการ สร้างความหมายใหม่เพื่อตอบโต้กับวาทกรรมหรือการให้ความหมายเดิมของสังคมที่ประเมินค่ามาแล้วในเบื้องต้น

3. การสร้างภาพพจน์ใหม่ ว่าหญิงสูงอายุไม่ได้เป็นผู้พึ่งพิงหรือผู้ที่รอรับการช่วยเหลือจากบุคคลอื่น ๆ หรือจากสังคม ซึ่งงานวิจัยทั้ง 2 ชิ้นนี้ต่างกล่าวถึงประเด็นหญิงสูงอายุในลักษณะที่คล้ายคลึงกันว่าต่างเป็นผู้ที่ต้องรอรับการช่วยเหลือ หรือเป็นผู้ที่สังคมจะต้องเข้ามาจัดการ เพราะหญิงชราหรือหญิงสูงอายุไม่สามารถพึ่งพิงและช่วยเหลือตัวเองได้ ดังนั้นเมื่อสังคมให้ค่าหรือประเมินค่าในลักษณะนี้เองหญิงสูงอายุต่างต้องสร้างภาพพจน์ของตนเองใหม่ที่ไม่ได้เป็นผู้พึ่งพิงผู้อื่น ๆ หรือเป็นผู้รอรับการช่วยเหลือ แต่ตรงกันข้าม หญิงสูงอายุสามารถที่จะพึ่งพิงตัวเองได้ สร้างรายได้ให้กับตัวเอง หรือสามารถหาเงินมาใช้จ่ายในชีวิตของตนเองโดยที่ไม่ต้องรบกวนบุคคลอื่น เช่นครอบครัว หรือจากรัฐ แต่ตนสามารถที่จะหยัดเยียดด้วยตัวเองและสามารถอยู่ในสังคมได้โดยปกติโดยที่ไม่เป็นปัญหาแต่อย่างใด ดังเช่น หญิงชราในสถานสงเคราะห์พยายามจะตอบโต้และอธิบายว่าตนเองมีอาชีพร้องเพลง ขับลูกขाय ซึ่งเป็นอาชีพที่มีความสุขด้วย และมีรายได้ด้วย สามารถที่จะซื้อหาข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้เองโดยที่ไม่ต้องรบกวนบุตรหลานให้ส่งมาให้ และส่วนตัวก็ยินดี เต็มใจที่จะทำ ในขณะที่หญิงชราของทานก็มีกระบวนการสร้างภาพพจน์ใหม่โดยการไม่ให้ถูกมองว่าเป็นขอทาน แต่เป็นการมาประกอบอาชีพดังเช่น หญิงชราเฒ่าขายของหญิงชราเป็นนักดนตรีหรือวงพิทก เป่าแคน หรือ สีซอ เป็นต้น โดยกระบวนการเหล่านี้ คือการสร้างภาพพจน์ใหม่ และสร้างภาพในอีกแง่มุมหนึ่งที่ต่างไปจากภาพพจน์เดิม ๆ

4. การสร้างพื้นที่ใหม่ จากผลการศึกษาทั้ง 2 เราต่างพบว่า สังคมไม่ได้สร้างพื้นที่หรือให้พื้นที่กับหญิงสูงอายุแม้แต่น้อย พร้อมกับทั้งยังเบียดขับให้หญิงสูงอายุเป็นคนชายขอบ หรือเป็นอื่น ในทางสังคม และเป็นผู้ที่ไม่อำนาจ ไม่มีพื้นที่ในการต่อรอง ซึ่งอาจจะมาจากเหตุผลต่าง ๆ มากมายทั้งการที่สังคมมองหญิงสูงอายุไปในทางลบก็ดี หรือจากสังคมที่ชายเป็นใหญ่ก็ดี หรือจากกระบวนการพัฒนาก็ดี บรรดาปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นการปิดพื้นที่และไม่ให้ที่ยืนกับหญิงสูงอายุในสังคม ดังนั้นจากภาวะกดดัน การทำให้เป็นอื่นเหล่านี้ หญิงสูงอายุจึงต้องมีกระบวนการในการเปิดพื้นที่ของตนเองเพื่อแสดงการมีอยู่และการดำรงอยู่ ดังเช่น หญิงสูงอายุในสถานสงเคราะห์ก็พยายามสร้างตัวตนขึ้นมา สร้างความสัมพันธ์กับส่วนต่าง ๆ และสร้างกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงฉีกกำลังกันเป็นกลุ่ม เพื่อบ่งบอกถึงการมีอยู่และการดำรงอยู่ตนเอง ในขณะที่หญิงชราขอทานก็สร้าง

พื้นที่ของตัวเองโดยการรวมกันเป็นครอบครัว และ เครือข่ายโยงใยที่มีความสัมพันธ์ในลักษณะของการการพึ่งพิงกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการแสวงหาประโยชน์ร่วมกัน การเปิดพื้นที่เหล่านี้ นอกจากจะเป็นการบ่งบอกถึงการมีอยู่ในสังคมของหญิงสูงอายุแล้ว จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า สังคมควรที่จะมองหรือนิยามบุคคลเหล่านี้ใหม่และกลับมาทบทวนความหมายเดิม ๆ ว่าแท้ที่จริงแล้วสามารถอธิบายหญิงสูงอายุด้วยมุมมองและวิถีคิดแบบเดิมได้อีกต่อไปหรือไม่ด้วย

สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ (2547, น. 148-154) นำเสนอบทความทางวิชาการเรื่อง ความชรา ภาพร่าง (body Images) และการใช้ชีวิตในเมือง ซึ่งนำเสนอและหยิบยกประเด็นเรื่อง ภาพลักษณ์และการสร้างอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุ โดยสมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ ได้อธิบายถึง การสร้างภาพลักษณ์ของผู้สูงอายุว่า

ภาพลักษณ์ของผู้สูงอายุในมิติต่าง ๆ โดยเฉพาะในทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ที่ตอกย้ำภาพที่ติดลบให้กับผู้สูงอายุ ทั้งนี้เพราะ ความก้าวหน้าของแพทย์และวิทยาศาสตร์นั้นทำให้เกิดการยืดอายุขัยของประชากร ส่งผลให้หลายประเทศในอุตสาหกรรมก้าวหน้า เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น อังกฤษ และประเทศในแถบยุโรปอีกหลายประเทศ กำลังประสบกับปัญหาสภาวะสัดส่วนประชากรสูงอายุมีมากกว่าประชากรเด็ก เป็นสังคมคนแก่ (Aging Society) การทวีจำนวนของผู้สูงอายุกำลังถูกจัดจ้องว่าเป็นปัญหาทางสังคม ด้วยสาเหตุหลายประการ แต่ประการที่สำคัญที่สุดนั้น ก็เพราะ รัฐต้องเสียบงบประมาณจำนวนมหาศาลในการจัดสวัสดิการ ทำให้ภาพลักษณ์ของคนชราติดลบในมุมมองของคนทั่วไป และกลายเป็นปัญหาของสังคมโดยรวม นอกจากการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีสุขภาพแล้ว ปัจจัยอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดภาพพจน์ด้านลบแก่ผู้สูงอายุอีกได้แก่ กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ กระบวนการทำให้ทันสมัย การวางระบบการศึกษาแบบใหม่ และการทำให้กลายเป็นเมือง ปัจจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ทำให้ประสบการณ์ส่วนตัว และความรู้ที่สั่งสมมาของผู้สูงวัย เข้าไม่ได้กับ ระบบเศรษฐกิจ และการเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ในขณะที่คนสูงวัยก็มีความรู้สึกที่ไม่อยากเข้าไปเกี่ยวข้องกับของใหม่ที่ตนไม่เข้าใจ และพยายามที่จะดำรงรักษาวิธีการทำงานแบบเก่า ภาวการณ์เช่นนี้ทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถสร้างสรรค์ สร้างความก้าวหน้า หรือริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ ในธุรกิจที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้หนุ่มสาวรุ่นใหม่หลุดพ้นจากการควบคุมของผู้ใหญ่ในทางเศรษฐกิจ และเกิดการตั้งคำถามกับอำนาจและความรู้ของผู้สูงวัยที่เคยมีมาก่อนในอดีต

นอกจากนั้น สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์ ยังระบุความเห็นเห็นว่า สังคมสมัยใหม่ มีสภาพที่คนจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับเครือข่ายต่าง ๆ จำนวนมาก สมาชิกในครอบครัวต่างมีภารกิจและกิจกรรมที่แยกส่วนกันมากขึ้นเด็กใช้เวลาว่างในโรงเรียน กลุ่มเพื่อน ผู้ใหญ่ทำงานนอกบ้าน มีกลุ่มสังคมที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังพบว่าสังคมสมัยใหม่ต้องการหรือมุ่งเน้นกระบวนการทำงานที่

เฉพาะด้าน ทำให้การถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นใหม่มีความสำคัญลดน้อยลง รวมถึงระบบความสัมพันธ์กันภายในครอบครัวจึงจางลงคนภายในครอบครัวมีระดับของความเป็นปัจเจกชนสูง เกิดช่องว่างระหว่างวัย ในขณะที่ผู้สูงอายุรู้สึกเหงา และเกิดความรู้สึกหว่าเหว่ จากจุดเริ่มต้นนี้เอง เกิดความเห็นและแนวคิดที่ว่า ควรแบ่งแยกผู้สูงอายุให้อยู่ห่างออกไป และควรให้มาอยู่รวมกัน และจะต้องมีวัยที่ใกล้เคียงกัน อันจะทำให้ลดภาวะความเครียดหรือความเหงาภายในจิตใจของผู้สูงอายุได้ ดังนั้นจึงนำไปสู่แนวคิดในการสร้างบ้านพักคนชรา หรือสถานสงเคราะห์

จากเงื่อนไขปัจจัยดังกล่าว กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุ หรือการสร้างภาพลักษณ์ ของผู้สูงอายุจึงเกิดขึ้น โดย สมรักษ์ ชัยสิงگانานนท์ ได้อธิบายไว้ว่า ภาพลักษณ์ที่สังคมมีต่อผู้สูงอายุทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้ทั้งโดยส่วนตัว บุคคล และสาธารณะ อันหมายถึงมีการปรับเปลี่ยนความรับรู้ของบุคคล ทั้งโดยตัวเองและผู้อื่น ซึ่งเป็นการกล่าวอ้าง ทำทนาย และไม่ยอมรับภาพลักษณ์ที่สังคมประเมินและตีตราให้ จะต้องมีการสร้างทัศนคติใหม่ ความรู้ความเชื่อใหม่ด้วยการสร้างภาพของคนแก่ในด้านบวก โดยเริ่มมีการสร้างแนวคิด “ผู้สูงอายุที่ประสบความสำเร็จ” โดยจะต้องมีการประชาสัมพันธ์ด้วยสื่อต่าง ๆ ทั้งวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ว่าควรที่จะปฏิบัติตัวเช่นไรที่จะเป็นผู้สูงอายุที่สังคมยอมรับ ผู้สูงอายุที่มีประโยชน์ มีคุณค่าในสังคมและวัฒนธรรม ทำให้เกิดการสร้างทางเลือกในการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุให้ดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี มีเกียรติ ได้รับการนิยามและการมองจากสังคมในด้านบวก

จากเหตุผลประกอบนี้เองที่ สมรักษ์ ชัยสิงگانานนท์ ได้สรุปว่า ภาพลักษณ์ (Images) จึงมีสองหน้า คือ หน้าแรก เป็นแหล่งทางวัฒนธรรม (culture resources) ที่สังคมเฉพาะแห่งสร้างขึ้นมาเพื่อให้ความหมายแก่ชีวิตในบั้นปลาย และในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยสิ่งสำคัญนั้นจะต้องมีการประเมินค่าของตนเอง (appraisal of living) ในขณะที่ภาพลักษณ์หน้าที่สอง คือ การวิเคราะห์สังคมที่เกี่ยวกับคนแก่ที่สังคมในแต่ละแห่งสร้างขึ้น ในแต่ละช่วงเวลา และภาพลักษณ์ในมิติที่สองนี้เองที่เป็นการแสดงถึงอุดมคติทั่วไปของการประเมินค่า ของการปฏิบัติทางสังคมในชีวิตประจำวัน นอกจากนั้นความรู้เกี่ยวกับผู้สูงอายุไม่ได้แค่เพียงประสบการณ์ส่วนตัวเท่านั้น

และจากความเห็นต่าง ๆ ของ สมรักษ์ ชัยสิงگانานนท์ ในเรื่องกระบวนการต่อสู้กับการนิยามความหมายของผู้สูงอายุนั้นมีอยู่ 2 ระดับ คือ ในระดับปัจเจกและระดับสังคม ระดับปัจเจก ผู้สูงอายุในฐานะที่เป็นผู้รับการนิยามความหมายจากสังคมในด้านลบ จะมีความรู้สึกหวาดวิตก และพยายามที่จะต่อต้านโดยการสร้างภาพร่างของตนให้ห่างออกไปไกลจากความชรามากที่สุด เพื่อให้หลุดกรอบของการอธิบายความชราในสภาวะที่ติดลบ โดยการทำศัลยกรรม ปลูกผม ย้อมผม ทำสี ในขณะที่ผู้สูงอายุบางคนที่ไม่สามารถต่อสู้กับกระบวนการนิยามของสังคมสมัยใหม่ได้ จะมีความรู้สึกยอมจำนน ส่วนผู้ที่ไม่สนใจในกระบวนการนิยามความหมายของคนทั่วไปในสังคม จะมี

ความพยายามในการค้นหาความหมายของการใช้ชีวิตในบั้นปลายโดยยังคงดำรงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ ตลอดจนพยายามที่จะสร้างความหมายใหม่ในระดับสังคมให้เกิดทางเลือกในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข มีศักดิ์ศรี และเป็นที่ยอมรับจากสังคม เป็นต้นว่า การก่อตั้งสมาคมผู้สูงอายุแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ มีการมอบรางวัลให้กับผู้สูงอายุดีเด่นแห่งชาติเป็นประจำทุกปี ตลอดจนมีการรวมตัวทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การร่วมทำบุญ การร่วมออกกำลัง การรวมตัวสร้างกิจกรรมประจำปี เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้เป็นการกระทำเพื่อบ่งบอกถึงตัวตนและแสดงการมีอยู่ของผู้สูงอายุในสังคมและเป็นการบ่งบอกในทิศทางที่เป็นบวกมากขึ้นกว่าคำอธิบายในกระแสหลักของสังคม ซึ่งผลการวิจัยเรื่องนี้ได้สะท้อนภาพของคนชราจากแง่ภาพที่ติดลบ เป็นภาพที่ต่างออกไป รวมถึงเป็นความพยายามในการอธิบายถึงชีวิตประจำวัน บางส่วนของคนชรา ที่แสดงว่าคนชราก็สามารถสร้างความหมาย สร้างการต่อรอง ตอบโต้ และเปิดความเป็นตัวของตัวเอง ด้วยกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะปัจจัยหลายอย่างที่มีผสมรวมกันทั้งความเจริญก้าวหน้าในทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ ความเจริญในด้านการบริโภคและวัฒนธรรมสมัยใหม่ ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจและการโตขึ้นของเมืองต่าง ๆ อย่างไม่หยุดยั้ง สภาพการณ์เช่นนี้ ความแก่ หรือความชรา จึงถูกนิยามและให้ความหมายในฐานะที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่พึงประสงค์ต่อสังคมขนาดใหญ่และสังคมที่มีการแข่งขันกันสูงในปัจจุบัน การรัฐต้องเข้ามาแบกรับภาระเลี้ยงดูคนชราหรือจัดสรรงบประมาณเพื่อจัดการคนชราที่มีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องนั้น ทำให้กระบวนการนิยามและการให้ความหมายของคนชราอยู่ในภาพที่ติดลบ กล่าวคือ คนชราอาจถูกสังคมประเมินค่า ให้คุณค่าว่าเป็นผู้ด้อยโอกาสทางสังคม เป็นผู้ที่ต้องได้รับการดูแลและพิทักษ์ บางแ่งมุมคนชราหรือผู้สูงอายุอาจมีความหมายถึงความป่วยทางด้านร่างกายและสุขภาพ จากแนวคิดเหล่านี้เป็นกระบวนการผลักดันคนชราให้เป็นคนชายขอบ หรือมีความเป็นอื่นต่างไปจากคนทั่วไปของสังคม ดังนั้น จึงมีระบบการจัดการกับคนชราในหลายรูปแบบ และที่เด่นชัดที่สุดก็คือ บ้านพักคนชราและสถานสงเคราะห์คนชราทั้งรัฐและเอกชน

ในขณะเดียวกัน จากการรับรู้ของสังคมที่มองว่าคนชราคือคนชายขอบ หรือภาพของคนชราที่มองในแง่มุมที่ติดลบนั่นเอง ที่คนชราก็ได้สร้างกระบวนการรับรู้และกระบวนการต่อรองเพื่ออธิบายและตอบโต้แนวคิดกระแสหลักทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม ในขณะที่ระดับบุคคลหรือระดับปัจเจกนั้น คนชราจะพยายามสร้างความห่างไกลจากความชรา นั้น โดยนิยามตนเองว่าไม่ได้เป็นคนชรา ซึ่งจะต้องมีกระบวนการหลายต่อหลายอย่างเพื่อไม่ให้ถูกอธิบายว่าเป็นคนชรา เช่น การทำศัลยกรรม ให้ผิวหน้าดูเต่งตึงสดใส การปลูกผมหรือย้อมผมเพื่อปกปิดความชราและความแก่ ตลอดจนการแต่งตัวและพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อที่จะทำให้เกิดความห่างไกลจากความชราในการรับรู้ของสังคม ในขณะเดียวกันโลกปัจจุบันที่มีสื่อและเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่สร้างความห่างไกล

ไปจากความแก่หรือความชราได้ เป็นต้นว่า การดูอ่อนวัย การไว้รอยย่น หรือ การกินยาเพื่อบำรุงสมองให้จดจำได้ง่าย การบำรุงกระดูกและข้อให้มีสุขภาพแข็งแรงและเต่งตึง เทคนิคการทำศัลยกรรมหรือกระบวนการสร้างสุขภาพเหล่านี้ บ่งชี้ว่า มันคือกระบวนการสร้างความห่างไกลจากความชราหรือความแก่ ซึ่งเป็นการจัดการตัวเองในภาพลักษณ์และด้านร่างกาย ในขณะที่เดียวกัน ความชรายังมีความสัมพันธ์ไปถึงสภาพทางจิตใจอารมณ์ ความรู้สึกได้ด้วย กล่าวคือ ความชรานั้นถือได้ว่าเป็นช่วงสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ที่เชื่อมโยงไปสู่ความตาย เป็นช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวระหว่าง “ความเป็น” และ “ความตาย” ดังนั้นสิ่งที่ตามมาก็คือ ความรู้สึกแปลกแยกระหว่างตัวตน (self) กับร่างกาย และความเป็นอื่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถควบคุมหรือจัดการได้ ผู้สูงอายุจำนวนมากหนีจากสังคมเดิมและแยกตัวออกมาอยู่สังคมใหม่ อาจเป็นเพราะสภาพร่างกายที่ไม่อำนวย หรือจิตใจที่ไม่สงบ ว่าวุ่น ทุกข์ใจและแปลกแยก จึงผันตัวเองเข้าสู่ศาสนา ค้นหาวិถีแห่งชีวิตที่สันโดษและปราศจากความทุกข์

ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มคนสูงอายุจำนวนหนึ่งที่ต่างจากกลุ่มแรก โดยมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ไม่ดี ยากจน ไร้การศึกษา ไม่เป็นที่พึงปรารถนาของสังคม และสุขภาพเสื่อมถอย ไม่สามารถทำงานหาเงินได้ บุคคลเหล่านี้จึงอยู่ในสภาวะที่มีความทุกข์และรู้สึกแปลกแยกในตัวเองมากกว่าคนชราในกลุ่มแรก โดยงานวิจัยชิ้นนี้สะท้อนแง่มุมของคนชราในกลุ่มนี้ผ่านรายการ “วงเวียนชีวิต” ที่มักนำเสนอเรื่องราวความขื่นแค้นยากจน ร่างกายไม่แข็งแรง ต้องเก็บผัก คู้ขยชะประทังชีวิตไปวัน ๆ ภาพเช่นนี้ตอกย้ำถึงภาพคนชราต่อการรับรู้ของสังคมว่า เป็นภาระของสังคม เป็นผู้ไม่สามารถพึ่งพิงตัวเองได้ เป็นผู้ไม่แข็งแรง เป็นโรค เป็นคนป่วย และขอให้สังคมช่วยกันดูแล โดยการบริจาคเงิน เป็นต้น เหล่านี้กระบวนการหรือวาทกรรมที่อธิบายถึงความชราและอธิบายถึงความ เป็นจริงถึงการรับรู้ของสังคมที่มีต่อคนชรา

ในขณะที่เดียวกันเมื่อคนชราหรือผู้สูงอายุได้สร้างกระบวนการต่อรองหรือสร้างกระบวนการเพื่อเอาตัวรอดจากสภาวะกดดันในเรื่องวัยและอายุในระดับของบุคคลแล้ว ส่วนในลักษณะของกระบวนการต่อรองทางสังคมนั้น คนชราจะมีการรวมกลุ่มหรือตั้งชมรมต่าง ๆ มากมายเพื่อโยงใยความสัมพันธ์และร่วมกันสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เพื่อตอบโต้ถึงวาทกรรมและแนวคิดที่ว่าคนชราคือผู้ด้อยโอกาสทางสังคม หรือคนชรา คือ ผู้ที่ต้องพักพิง ผู้ที่รอรับความช่วยเหลือ ผู้ที่สุขภาพร่างกายไม่แข็งแรงและ ผู้ที่ไม่สามารถทำประโยชน์ให้กับสังคม ดังนั้นการตอบโต้หรือการสวนกลับทางวาทกรรมดังกล่าวนี้ก็คือ การสร้างกลุ่ม การสร้างเครือข่าย การสร้างแนวร่วมเพื่ออธิบายตัวตนและการมีอยู่ของผู้สูงอายุ พร้อมกับกับอธิบายความรู้สึกหนึ่งว่า ผู้สูงอายุคือผู้ที่สามารถพึ่งพิงตัวเองได้ สามารถช่วยเหลือสังคมหรือทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นได้ ไม่ได้ต้องรอรับความช่วยเหลือตลอดไป

หรือผู้สูงอายุไม่ใช่คนป่วยที่ต้องอยู่กับบ้านและรอคนดูแล แต่ผู้สูงอายุหรือคนชราก็คือคนทั่วไปที่มีความแตกต่างทางด้านอายุเท่านั้น และไม่ต้องการให้มองว่าเป็นปัญหาแต่อย่างใด ซึ่งกระบวนการกลุ่มหรือการสร้างกลุ่มของผู้สูงอายุที่เด่นชัด ได้แก่ การจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุต่าง ๆ การจัดตั้งสมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งมีกิจกรรมมอบรางวัลผู้สูงอายุที่ทำประโยชน์ให้กับสังคมทุกปี หรือสร้างกิจกรรมภายในสมาคมหรือชมรม เช่นการฟื้นฟูการเดินลีลาศ การรวมตัวเพื่อออกกำลัง รำไท่เก๊ก หรือ การรวมตัวของผู้ชราที่ชื่นชอบเพลงย้อนยุคและการสร้างกิจกรรมสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ด้วย เป็นต้น ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพถึงวิถีชีวิตประจำวันของคนชราในแง่มุมต่าง ๆ เปิดพื้นที่การสร้างความหมาย เปิดพื้นที่การอธิบายตัวตนของตนเอง ซึ่งนำไปสู่การสร้างความภาคภูมิใจในชีวิต

จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ (2547, น. 98) เรื่อง “หญิงชรา ความจน คนชายขอบ ชีวิตริมฟุตบาทของหญิงชราขอทาน” ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์และการวิจัยที่มุ่งเพื่อจะอธิบายและศึกษาว่าปัจจัยทางเพศสภาพมีส่วนผลักดันให้หญิงชราต้องกลับกลายเป็นขอทานได้อย่างไร และเมื่อเข้าสู่อาชีพขอทานแล้วหญิงชราวิธีการต่อสู้และดิ้นรน ปรับตัว หรือเอาตัวรอดในสังคมเมืองได้อย่างไร โดยผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จุฑามณี สมบูรณ์สุทธิ คัดเลือกหญิงชราที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปในเขตกรุงเทพมหานคร โดยเจาะกลุ่มขอทานโดยตรงและอาชีพอื่นที่แฝงตัวมากับการขอทาน

ผลการศึกษา พบว่า การทำความเข้าใจเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของหญิงชราขอทานนั้นไม่สามารถแยกสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด เพราะแต่ละปัจจัยต่างมีความสำคัญซ้อนทับ และเกี่ยวพัน เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน โดยสรุปนั้น ปัจจัยเรื่องวิกฤตความยากจนในครอบครัว ปัญหาเรื่องมาตรฐานเชิงซ้อนว่าด้วยเรื่องวิถีชีวิต และเพศคติ รวมถึงประเด็นการถูกกีดกันให้ออกจากตลาดแรงงาน ซึ่งผลักดันให้เกิดปัญหาหญิงชราขอทาน

ในขณะที่หญิงชราเริ่มเข้าสู่กระบวนการเป็นขอทาน หรือวังวนแห่งการเป็นขอทานแล้ว ปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้การเป็นขอทานดำรงอยู่ คือ ปัจจัยเพศสภาพกับการแปรทุนทางร่างกายให้เป็นเงิน ตลอดจนการผลิตซ้ำแรงงานสำรองในระบบชายเป็นใหญ่ ที่ค้ำจุนในการดำรงอยู่ของอาชีพหญิงชราขอทาน นอกจากนั้นแล้วในวังวนของอาชีพขอทาน หญิงชราจะมีการสร้างหรือผลิตกระบวนการต่อรอง หรือ กระบวนการปรับตัวให้รอดในสังคมเมืองด้วยวิธีการอันหลากหลายและแยบยล เป็นต้นว่า พลิกแพลงรูปแบบการขอทานให้เป็นอาชีพค้าขายหรือพยายามใช้ความสามารถมาแลกเปลี่ยนกับเงินด้วยการดูหมอ สีซอ เป่าแคน เป็นต้น ควบคู่ไปกับกระบวนการสร้างนิยามตนเองใหม่ โดยหญิงชราจะเรียกขานตนเองว่า “คนขายของ” หรือ “หมอดู” เป็นต้น เพื่อทดแทนกับคำว่าขอทาน นอกจากนั้นหญิงชราขอทานยังสร้างพื้นที่และการต่อรอง โดยการรวมกลุ่มกันในการช่วยเหลือและดูแลกันเอง แต่อย่างไรก็ตามในท้ายที่สุด งานวิจัยได้สะท้อนแง่มุม

ว่า หญิงชราขอทานนั้นส่วนใหญ่ยังไม่รู้หรือทราบว่าคุณค่าของตนเองจะเป็นเช่นไร ทั้งนี้เพราะ ไม่มีโอกาสและไม่มีช่องทางในการทำมาหากินในกรุงเทพมหานคร โดยตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นคนที่ต่างจังหวัด แต่ด้วยการขาดโอกาสทางสังคม ความยากจน และภาวะกดดันในสังคมขนาดใหญ่ จึงผลักดันและให้หญิงชราขอทานต้องอยู่ในวังวนของการเป็นขอทานในลักษณะดังกล่าวนี้

พรพรรณ สมบูรณ์บัติ (2549, น. 98) ทำการศึกษาเรื่อง หญิงชรา : ภาพตัวแทนในรายการสารคดีโทรทัศน์ “คนค้นตน” โดยเป็นการศึกษาที่มุ่งจะวิเคราะห์การประกอบสร้างภาพของการเป็นตัวแทนของหญิงชราที่ปรากฏในรายการดังกล่าว นอกจากนี้ยังเพื่อต้องการวิเคราะห์การเปรียบเทียบการรับรู้ความหมาย “ภาพตัวแทนของหญิงชรา” ที่ปรากฏผ่านประสบการณ์ หรือโลกแห่งความเป็นจริงที่แตกต่างกัน โดยมองผ่านแนวคิดเรื่องผู้สูงอายุ คนชายขอบ ภาพตัวแทนกระบวนการสร้างความเป็นจริงทางทางสังคม แนวคิดสารคดี แนวคิดเรื่องการเล่าเรื่องและการถอดรหัส

ผลการศึกษาพบว่า ในการวิเคราะห์เรื่องตัวบทผ่านองค์ประกอบของการเล่าเรื่องนั้น ผู้วิจัยได้สรุปว่า ภาพของหญิงชราที่ผู้ผลิตได้สร้างความหมายให้แก่หญิงชรา นั้นประกอบไปด้วย 2 ลักษณะดังนี้ คือ

1. ประกอบสร้างภาพตัวแทนที่มีลักษณะร่วมกันกับภาพของความหมายหญิงชราในกระแสหลัก กล่าวคือ หญิงชรา มีบทบาทในฐานะของการเป็นแม่และการเลี้ยงดูบุตรหลาน ในบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

2. ผลิตหรือสร้างความหมายให้โดยต่างไปจากความหมายของหญิงชรากระแสหลัก ดังนี้ คือ หญิงชราเป็นผู้ที่มีความเสื่อมทางร่างกายแต่มีจิตใจแข็งแรง เป็นผู้ที่มีฐานะยากจนในชนบท เป็นผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษา เป็นผู้ไร้อำนาจในการต่อรองทางสังคม ผู้มีชีวิตอย่างดั้นรนต่อผู้ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสังคมสมัยใหม่ และเป็นผู้ที่ไม่มีความสำคัญสำหรับลูกหลาน ซึ่งภาพดังกล่าวนี้ ทำให้หญิงชราเป็นกลุ่มคนชายขอบในมิติเรื่องเพศ วัย และการยอมรับทางสังคม และอยู่ในสภาวะการซ้อนทับของชายขอบ มีวิถีชีวิตที่ต่างออกไปจากหญิงชราทั่วไปในสังคมหรือในกระแสหลัก

ในขณะเดียวกันผลการวิจัยชิ้นนี้ยังค้นพบอีกว่าสื่อรายการทางโทรทัศน์ดังกล่าวนี้มีวิธีการในการสร้างความหมายให้แก่ภาพหญิงชราดังต่อไปนี้ คือ การเปรียบเทียบแบบคู่ตรงกัน การผนวกเรื่องหญิงชราเข้ากับกระบวนการต่าง ๆ ในทางสังคม ตลอดจน การเปรียบเทียบเชิงสัญลักษณ์ การตั้งคำถามและคำตอบแก่ผู้ที่ติดตามรับชม ในขณะเดียวกันการสร้างนิยามให้แก่คนชราในสถานการณ์ต่าง ๆ ผ่านสื่อที่สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันและระหว่างสื่อและหญิงชรา เป็นความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะในสื่อสร้างความหมาย นิยามคนชรา และเทียบเคียงวิถีชีวิตของคนชราผ่านมุมมองของตนเอง อันสะท้อนในแง่มุมเล็ก ๆ ว่า

รายการโทรทัศน์ดังกล่าวนี้สร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันให้กับหญิงชราและสร้างนิยามความหมายต่าง ๆ เพื่อให้ผู้รับสารมองหญิงชราจากประเด็นต่าง ๆ ที่กล่าวไปแล้ว

และ ชนินทร จารุจันทร์ (2541, น. 42) ศึกษาเรื่อง “ผู้เฒ่ามีลูก แบบแผนชีวิตและการปรับตัวของยายเลี้ยงหลาน กรณีศึกษาบ้านภูเหล็ก หมู่ 6 ตำบลภูเหล็ก อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น” โดยมุ่งหวังที่จะวิเคราะห์ อธิบาย และทำความเข้าใจถึงประสบการณ์การดำเนินชีวิตของยายเลี้ยงหลาน และค้นหาซึ่งแบบแผนพื้นฐานของกระบวนการปรับตัวตน (adaptation) ของยายที่ต้องกลับมารับบทบาท “แม่” อีกครั้งหนึ่งว่าสามารถแยกแยะเป็นขั้นตอนต่าง ๆ อย่างไร และมุ่งที่จะศึกษาความรู้สึก ทศนะ และการมองโลกของยายต่อการเลี้ยงหลาน ต่อหลาน และต่อตัวเองอย่างไร

ผลการศึกษานั้น พบว่า แบบแผนและกระบวนการปรับตัววิถีชีวิตของยายเลี้ยงหลาน หรือแบบแผนของกระบวนการพัฒนาเอกลักษณ์จาก ยาย มาเป็น ผู้เฒ่าเลี้ยงลูกนั้น แบ่งเป็น 3 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้ คือ

ช่วงเงื่อนไขสำคัญร่วมที่ทำให้ยายต้องมาเลี้ยงหลาน หรือมารับบทบาท “แม่” อีกครั้ง ซึ่งสาระสำคัญใน 3 ประเด็น คือ 1) ต้องสนับสนุนการทำงานหารายได้ของลูกตนเอง 2) เพื่อการกลับมาเป็นแม่อีกครั้ง และ 3) เป็นความผูกพันในทางสายเลือด

ในช่วงการปรับตัววิถีชีวิต โดยได้ปรับตัวในแง่มุมที่มีความสำคัญ คือ 1) เรื่องการทำงาน ที่ผู้เฒ่าจะต้องหันมารับภาระในการเลี้ยงหลานอีกครั้ง 2) เรื่องภาระการเลี้ยงดู และ 3) ในเรื่องของการใช้จ่าย

และช่วงสุดท้าย เป็นช่วงของการเลี้ยงหลานจนเป็นธรรมชาติ หรือ เป็นความคุ้นชิน ในขั้นตอนนี้มีความผูกพันและละเอียดอ่อนต่อกันจนยายดูราวกับว่าเป็นแม่จริง ๆ ซึ่งกล่าวโดยสรุปนั้นผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการปรับเปลี่ยนสถานภาพ บทบาทและหน้าที่ของผู้เฒ่าหรือหญิงชราที่มีฐานะที่เป็นยาย